

KOOPERATİFÇİLİK

Sayı - Number : 66

EKİM – KASIM – ARALIK

1984

October - November - December

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

THE TURKISH CO-OPERATIVE ASSOCIATION was founded at İstanbul University in the year 1931, under the name of the Turkish Co-operative Society (Türk Kooperatifçilik Cemiyeti).

Its headquarters was moved to Ankara in late 1933, and at the beginning of 1934 amended its Statutes in conformance with the conditions prevailing at that date.

The Society changed its name into the «Turkish Co-operative Association» in 1948, and modified its Statutes in conformance with the Law No. 3512. of Associations.

The General Assembly of the Association convened on 30 th May, 1964 and resolved that in the light of its 33 years of experience and in accordance with the requirements of the planned economy era, the Statutes of the Association should be re-written. The new Statutes drawn up accordingly were reviewed and adopted by the General Assembly at its meeting on 27th June, 1965.

The Government declared it as an association serving public interest in 1946. The subject with which the Association is concerned, is theoretical and practical co-operative work. Its object is to propagate co-operative ideas in theoretical and practical fields, to promote the co-operative spirit and ideas, and to support activities in this direction.

In order to achieve the objectives outlined in its Statutes, the Association engages in the following activities :

- a. Conduct or cause to be conducted research on the subject of co-operative movement, commission its members or other scholars, experts and authors to write articles and books and prepare summaries of articles and books on subjects pertaining to co-operative movement and publish them.
- b. Prepare or cause to be prepared standard states for the various types of co-operatives.
- c. Make contacts nationally or internationally among all types of public and private agencies, organizations, associations and persons on the subjects related to co-operative movement, legislation and applications, and express its opinion on these subject either directly or on request.
- d. Convene academic meetings and arrange co-operative weeks, festivals and general co-operative conventions.
- e. Conduct lectures, courses, seminars and general knowledge competitions in different parts of the country on the subject of co-operatives.
- f. Join as member those international organization and associations whose objects are similar to its own.
- g. Set up a library in the headquarters of the Association, closely connected with the co-operative movement concept, legislation and application and composed of books, periodicals and brochures in Turkish and foreign languages.
- h. Participate in the conversions of international co-operative organizations, attend conferences to be arranged by such organizations and make the Turkish co-operative movement commonly known.
- i. Make endeavours to ensure that the concept and application of the co-operative movement is widely diffused, that it develops and takes root, that it is included in the curricula of vocational schools, that chairs on the co-operative movement are instituted in the universities, academies, schools and that institutes specializing in the co-operative movement are founded.
- k. Support and sustain the activities and enterprises of existing co-operatives act as guide to them in every respect, and at the request of the member co-operatives in solving their management problems.

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

SAYI: 66

EKİM – KASIM – ARALIK

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır.

Fiyatı : 175 TL.

Yıllık abone : 700 TL.

Yurtdışı : 1400 TL.

Yazışma Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenışehir - ANKARA
Tel : 31 61 25 - 31 61 26

Türk Kooperatifçilik Kurumu adına sahibi
Nurettin HAZAR

Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Komitesi

Başkan : **Kâzım SEÇER**

Raportör : **İrfan Ünver NASRATTINOĞLU**

Üye : **Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ**

Üye : **Bülent AKBAŞ**

Üye : **Alâaddin KORKMAZ**

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Başyazı: Onbirinci Türk Kooperatifçilik Kongresi	
KOOPERATİFÇİLİK	3-4
Başyazının İngilizcesi.	5-6
Kooperatifçiliğin Gelişmesi ve Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine Genel Bir Bakış	
Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ	7-32
Serbest İktisat Politikası: 1950 ve 1980 Uygulamalarının Bir Mukayesesi	
Alâaddin KORKMAZ	33-47
Ekonomiye ve Kooperatifçiliğe Etkileri Bakımından Türk Halıcılığı	
İrfan Ünver NASRATTINOĞLU	48-55
Biyoteknolojinin Tarıma Etkileri Wilson, Gene ve Sullivan Gene	
Tercüme: İ. Orhan TÜRKÖZ	56-68
KOOPERATİFÇİLİK 1984 Bibliyografyası	68- 69

CO-OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORK

NUMBER : 66

OCTOBER – NOVEMBER – DECEMBER

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association

Correspondance Address :

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenışehir — ANKARA

Tel : 31 61 25 - 31 61 26

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association

Personsible Editor

Nurettin HAZAR

(The opinlons expressed in the articles beling to the authors)

CONTENTS

Editorial: The 11th Turkish Cooperative Works Congress	
Cooperation Works	3-4
English of the editorial	5-6
The development of the Cooperatives and A General View of the Agricultural Credit and Marketing Cooperatives	
Assistant Prof. Rasih DEMİRCİ	7-32
Free Market Policy in Economics: A Comparison of the 1950-1980 Practices	
Alâaddin KORKMAZ.	33-47
The Influence on Economy and Cooperatives of the Turkish Carpentry	
İrfan Ünver NASRATTINOĞLU	48-55
The Influence of Bio-technique on Agriculture	
Wilson Gene – Sullivan Gene	
Translation: İ. Orhan TÜRKÖZ	56-68
1984 Bibliography of COOPERATION WORKS	68- 69

ONBİRİNCİ TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KONGRESİ

Türk Kooperatifçilik Kurumu, ana gayesi olan nazari ve tatbiki alanda kooperatif fikrini yaymak, kooperatifçilik ruh ve zihniyetini aşlamak için herşeyden önce kendisini ilmi çalışmalar yapmakla görevli saymıştır. Bunun bir icabı olarak bir veya daha fazla ana konu etrafında en yetkili kişilerce hazırlanan ilmi tebliğlerin sunulup tartışıldığı kongreler tertip edilmiştir.

Kurumun bu çeşit ilmi kongrelerinden ilki, Çağdaş Kooperatifçiliğin başlangıcı sayılan Rochdale Öncüleri Tüketim Kooperatifinin faaliyete geçtiği 21 Aralık 1844 ün 100 üncü yılına raslayan 21 Aralık 1944 tarihinde Ankara'da yapılmıştır. (1)

Türk Kooperatifçilik Kongrelerinin üç yılda bir tekrarlanması bir gelenek haline getirilmek istenmiştir. Bununla birlikte, ilk dört kongreden sonra bu geleneğe uyulamadığı görülmektedir. Gerçekten ilk dört kongre 1944, 1947, 1950 ve 1953 yıllarında tertiplenerek gelenek korunmuşsa da, bundan sonraki kongreler 1963, 1966, 1970 ve 1976 da yapılabilmıştır.(2) Böylece sekizinci kongreye gelinmiştir. Bundan sonra tekrar geleneğin sürdürülmesine dikkat edilmiştir. 1979 yılındaki dokuzuncu kongreden sonra, kongrelerin Onuncusu, Atatürk'ün 100. Doğum Yılı dolayısıyla, üç yılın dolması beklenilmeden 1981 de gerçekleştirilmiştir. Bu kongre, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü Kutlama Koordinasyon Kurulunca "100. Yıl Kooperatifçilik Kongresi" olarak adlandırılmıştır. (3)

1. Türk Kooperatifçilik Derneği—Türk Ekonomi Derneği, "Birinci Türk Kooperatifçilik Kongresi", T.C.Ziraat Bankası Matbaası—Ankara—1945.

2. Necmi Sönmez, "Türk Kooperatifçilik Kurumunun Tertiplelediği Bilimsel Kongreler", Karınca, sf. 14-30, Ağustos 1978/500.

3. 100. Yıl Kutlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, "Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü Kutlamaları", sf. 64, Güven Ofset, Ankara—1981

Üç yıl aradan sonra XI. Türk Kooperatifçilik Kongresine ulaşmış bulunuyoruz. 19-21 Aralık 1984 tarihleri arasında cereyan edecek bu seferki Kongremizi, ölümünün 100. yılına raslaması dolayısıyla Büyük Devlet Adamımız ve Kooperatifçimiz Mithat Paşa'nın hatırasına adanmış bulunuyoruz. Bu sebepten Kongrenin açış tebliğinin "Mithat Paşa İle Başlıyan Türk Kooperatifçilik Hareketinde Kaydedilen Gelişmeler" başlığını taşıması uygun görülmüştür.

Milletlerarası mahiyette olacak Kongrenin ana konuları şunlardır:

1. Günümüz ekonomisinin meseleleri ve bu meselelerin Çözümünde kooperatiflerin rolleri.
2. Kooperatiflerin yatay ve dikey teşkilatlanmaları ve bunun ekonomiye etkileri.
3. Kooperatiflerin geleceği.

Tebliğler Türkçe, İngilizce ve Almanca sunulabilecektir. Türkçe tebliğlerin ayrıca yabancı dilde bir özeti bulunacaktır.

Çok sayıda yerli ve yabancı ilim adamın ve uzmanın katılacağı Kongrenin, Kooperatifçiliğe yeni fikirler getireceği ve hazır problemlerin çözümlenmesine ışık tutacağı umulmaktadır. Bundan başka Kongrenin, millî ve milletlerarası kooperatifçilik alanında faydalı bilgi alış-verişine ve dünya kooperatifçileri arasında dostluğun geliştirilmesine hizmet edeceği muhakkaktır.

Kongre sonunda bir ciltte toplanacak tebliğ ve konuşma metinlerinin Kooperatifçilik Edebiyatımızı zenginleştireceğine ve araştırma yapacakları temel kaynak teşkil edeceğine inanıyoruz.

Milletlerarası XI. Türk Kooperatifçilik Kongresinin başarılı ve Türk ve Dünya Kooperatifçiliğine hayırlı olmasını dileriz.

Kooperatifçi Selâmlarımızla...

KOOPERATİFÇİLİK

EDITORIAL:

THE 11th TURKISH COOPERATIVE CONGRESS

The Turkish Cooperative Association considers itself as an organisation entrusted with the task of carrying out scientific research work in order to bolster its primary function of propagating the theoretical and practical cooperation ideas and ideals and to inculcate in the minds the cooperative spirit and solidarity. As a means to achieve this objective, congresses have been held to discuss the contributions presented by most authoritative scientists in this field on one or more topics.

The first of these scientific reunions was held on 21st December 1944 which is the first centennial of the day the First Equitable Pioneers of Rochdale had opened their doors and introduced a wholly new way-of-life to the world. (1).

Though an attempt was made to repeat the Turkish cooperative congresses every three years, circumstances beyond the Association's control prohibited the implementation of this decision intended to be made a tradition. In fact, while the first four congresses were held in 1944, 1947, 1950 and 1953, that is every three years, the following ones were possible only in 1963, 1966, 1970 and 1976 (2). From the eighth congress on, a greater attention was paid to the compliance with the so-called trienniality rule. After the ninth one held in 1979, it was decided that the third year should not be awaited and the tenth congress was held in 1981 which was the birth centennial of Atatürk. This congress was named the "Centennial Cooperative Congress" by the coordination council (3).

- (1) TÜRK KOOPERATİFÇİLİK DERNEĞİ and TÜRK EKONOMİ DERNEĞİ, " Birinci Türk Kooperatifçilik Kongresi" (The First Turkish Cooperative Congress), Bank of Agriculture Printing Plant, Ankara 1945.
- (2) NECMİ SÖNMEZ, " Türk Kooperatifçilik Kurumunun Tertiplediği Bilimsel Kongreler" (Scientific Congresses held by Turkish Cooperative Association), in: Karınca, No. 500, Aug. 1978, pp. 14-30 .
- (3) CENTENNIAL COORDINATION COUNCIL, "Events Organised in the Birth Centennial of Atatürk" (Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü Kutlamaları), p. 64, Güven Ofset Printing House, Ankara 1981.

After an interval of three years, we have reached the tenth congress, which we have dedicated to our great statesman and cooperator Mithat Pasha on the occasion of his death centennial. For this reason, the inaugural paper will deal with "the developments marked in the Turkish cooperative movement founded by Mithat Pasha".

The basic themes of this congress, which will be an international event, are the following:

1. Issues of the present-day economies and cooperatives' role in their solution.
2. Horizontal and vertical stratification of cooperatives and its effects on the economy.
3. The future of the cooperation.

The papers may be in Turkish, English or German. All papers in Turkish will be printed with summaries in the other congress languages.

It is believed that this congress, bringing together a good number of Turkish and foreign scientists and practitioners, will introduce new ideas and cast a new light on the solution of some of its problems. Likewise, the congress will certainly be a forum for a highly-profitable exchange of experience in the field of cooperation and contribute to the improvement of the cooperative solidarity among the defenders of its ideals.

We likewise believe that the congress proceedings which will be printed in book form will enrich the cooperative literature and constitute a basic source of reference for those who will further investigate into the subjects treated there.

We wish all the success which deserves the 11th International Turkish Cooperative Congress and nurture the hope that will contribute to the enhancement of its spread.

With our cooperative greetings.

KOOPERATİFÇİLİK

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ

ÖZET

Eski toplumlarda işbirliği ve kooperasyon hareketlerine rastlanır. Ancak modern kooperatifçiliğin başlangıcı 19. yüzyıl olarak kabul edilebilir. Bu mâ-nâda ilk kooperatifçilik hareketi Türkiye'de kredi kooperatifçiliği ile başlamıştır. Dünya üzerinde kooperatifçilik geleneksel kooperatifçilikten sonra muhtelif gelişme kademelerini geçerek büyük iş hacmine sahip, bütünleşmiş kooperatife doğru bir gelişme göstermiştir.

Tarımsal amaçlı kooperatiflerden tarım satış ve tarım kredi kooperatiflerini yeniden düzenleyen kararnamelemler Türk kooperatifçiliğinde üyelerin yönetime katılımını azaltıcı antidemokratik bazı hükümler getirmiştir. Bu açıdan bu değişiklikler kooperatifçilik ilkelerini zedeler mahiyette bulunmuştur.

1. GİRİŞ

Tarihin çok eski dönemlerinde basit anlamda kooperasyon hareketlerine rastlanır. İlkel toplumlarda bile insanlar, tek başlarına yenemeyecekleri güçlükler karşısında işbirliğine gitmişler ve bu suretle ekonomik mahiyette birçok işleri başarmışlardır. Nüfusun artması, ihtiyaçların mevcut kaynaklara nazaran çoğalmasıyla toplumda işbölümü genişlemiş, meslekler ortaya çıkmıştır. Toplumda farklı gelir grubları oluşması ve mesleklerin belirtmesi ile de insanlar arası işbirliği faaliyetleri önem kazanmaya başlamıştır.

Eski çağ toplumlarında su ürünleri ile uğraşanlar ve özellikle açık denizlerde balıkçılık yapanlar, büyük insan gücü ve sermaye isteyen gemi ve donanımını temin etmek ve zorluklarla dolu bir faaliyeti yürütebilmek için işbirliğine gitme ihtiyacı duymuşlardır.

Aynı cemiyette yaşayanların, ormanların açılarak tarıma yararlı arazi açmada, ağaç ve odun kesme konusunda okul, yol, çeşme gibi ortak kullanılan tesislerin yapılmasındaki davranış müşterekliği, malûmumuzdur. Eski Mezopotamya'da tarımda suyun düzenli olarak kullanılması için bentlerin yapılması, korunması ve bunların onarılması ortak çalışmalara örnektir. Dünyanın her tarafında, günlük hayatta sık görülen, sıra ile sürü güdümü, harmanda komşuların birbirine yardımı, kuyu kanal açma çok eski devirlerden beri görülen bir yardımlaşma ve işbirliği şekilleridir.

Almanya, İsviçre, Fransa, Avusturya ve hatta İtalya'da Alpler üzerinde görülen ortak süthaneler eski bir mâziye sahiptir. Anadolunun her yerinde görülen ve tarihin eski devirlerinden beri varlığını hâlâ koruyan ortak süthaneler, ortak çamaşırhaneler, ortak fırınlar, ortak çoban tutmalar, imece, keşik, sabaş gibi adlarla anılan çeşitli diğer işbirliği şekilleri Türk Toplum geleneğinde karşılıklı yarımlaşma ve işbirliği ile kooperasyon hareketinin esasen çok eski çağlardan beri mevcut olduğunun bir delilidir.

Teşkilatlı kooperasyon hareketleri tarih içerisinde belirgin bir şekilde esnaf teşekküllerinde görülür. Ahi Evran-ı Veli'nin XIII. Yüzyılda geniş bir kavrayışla geliştirdiği ve Osmanlı Devleti'nin bütün ülkelerinde yüzyıllar boyu büyük bir başarı ile uygulanan Ahilik teşkilatı sosyal barış ve iktisadî hayat tarzı bakımından ibretle incelenmesi gereken, zamanında örnek bir işbirliği hareketidir.

Bugünkü modern anlamıyla kooperatifcilik hareketine geçen yüzyılın sonlarına doğru 1844 yılında İngiltere'de kurulduğu kabul edilmektedir. Bundan öncede İngiltere'de Peter Cornelgus Plockboy 1659 yılında yayınladığı kitapta çeşitli mesleklerden kimselerin sermaye ve işgücülerini birleştirmek suretiyle kendi aralarında meydana getirecekleri iktisadi teşekküllerin kuruluşları hakkında bir teklif getirmiştir. Bundan yıllar sonra, 1995 de, John Bellers'de P.C. Plockboy'an düşüncelerini benimseyerek geliştirmiştir. Bellers üretici ve tüketicilere ve çiftçi ile esnafı bir ortak teşekkülde birleştirmeyi ve elde edilen ürünlerin satışı ile elde edilen gelirlerle işletmede kullanılan dış kaynakların faizini ödemeği, öngörüyordu. Böylelikle; kendi kendine yardım, gönüllülük, demokratik idare ve eşitlik esasına dayanan iktisadî amaçlı kuruluşların temelleri atılıyordu, Ne var ki P.C. Plockboy ve John. Bellers'in uygulama alanına pek az etkileri olduğunu görüyoruz. Ancak bunlar kendilerinden sonra gelen düşünelere ışık tutmuşlardır. Nitekim J.Bellers'in görüşleri Robert Owen tarafından yine aynı ülkede geliştirilmiştir. Owen, hedef aldığı kooperatifçiliğin gelişebilmesi için, işçilerin sosyal meselelerine çözüm getirebilecek, kapitalist düşünceden uzak, bütün çabalarını kârın en yüksek olmasına yönetmeyen kuruluşların topluma benimsenmesi gerekli görmekte (1). Robert Owen'in görüşlerinin temelinde çevre yani ortan nazariyesi vardır. Buna göre; insan çevrenin eseridir, bundan dolayı onun hayat şartlarını düzeltmek ve eğitimle mutlu kılmak imkân dâhilindedir. Bu hedefe ulaşmak içinde çeşitli yollar takip edilebilir. Bunlardan, devlete sosyal kapsamlı kanunlar çıkartmak çabası, kendi işletmesinde bir takım sosyal bir dizi tedbirler uygulamak ve üretim ve tüketim kooperatifi kurmak teşebbüsleri sayılabilir (2). Robert Owen'in başarısını, fikirlerini idealist kimselere ve entellektüellere aktarmalarında ve kendisinden sonra bu konuda gayretle çalışan bir önderler grubunun yetişmesinde aramalıdır.

(1) Haşmet Başar, Türkiye'de ve Dünya'da Kooperatif Kuruluşların Sosya-ekonomik yapısı, Uludağ Üniversitesi Yayınları Yayın No. 3, Bursa 1982 s. 44

(2) Nurettin Hazar, Kooperatifçilik Tarım, Ankara, 1970, s. 61.

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Nitekim Dr. William King kooperatificilikte başarılı gelişmeler sağlamış, hatta kooperatificiliğin gelişmesinde dini kurumlardan yararlanmaya çalışmıştır. Ancak Dr. King'in kurmuş olduğu kooperatifler de kredili satışların büyük bir hacme ulaşması ve sermayenin azalması sonucu iflas etmiştir.

İngiltere kooperatificilikte merhale kaydederken Fransa, Almanya ve diğer ülkelerde de daha modern kooperatificiliğin öncüsü diyebileceği akımlar gelişmiş ve kooperatif düşüncesi uygulamaya intikal etmiştir. Bunlardan Pransa'da Charles Fourier (1771-1837), Lowis Blanc (188-1882) ve C. Gide (1847-1932), Almanya'da F. Raiffeisen (1818-1888), H. Schulze Delitzch (1808-1833), Danimarka'da N.F.S. Gruntvig (1783-1872) İrlanda'da Sir Harace Plunkett (1854-1932) zikredilebilir. Ancak Owen'in etkisinde kalan bir grup, İngilterenin Manchester şehri yakınında küçük bir dokuma kasabası olan Rochdale'de tarihte sağlam esaslara dayanan başarılı bir kooperatif kurmuşlar (1844) ve dünyada modern kooperatificiliğin temelini atmışlardır. 28 dokuma işçisinin birer İngiliz lirası vererek kurdukları ve mütevazı tüketim kooperatifinde; ileride kooperatificilik ilkeleri olacak temel esasları da ortaya koymuşlardır. Bu başarılı denemeden sonra 1844 yılından sonra İngiltere'nin birçok şehrinde Rochdale öncülerini örnek alan birçok kooperatif kurulmuştur.

İngiltere tüketim kooperatificiliği öncülüğünü yaparken Fransa üretim kooperatificiliğin, Almanya ise kredi kooperatificiliğinin öncülüğünü yapmışlardır.

2. TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİK

Türkiye'de batı anlamında kooperatificilik hareketi Mithat Paşa'nın 1863 yılında Tuna Valisi iken kurduğu "Memleket Sandıkları" ile başlar. Memleket sandıkları'ndan önce çiftçiler muhtaç oldukları krediyi, yüksek faizli borç veren "murabahacılar" dan alıyorlardı. Tabiiyle bu, üreticilerin sıkıntı çekmesine ve tarımsal ürünün yükselmemesine sebep oluyordu. Bu hale çare bulmak üzere bu kredi teşkilatı kurulmuştur. Bu kuruluşa sermaye temini için, her çiftçinin, devlet tarafından gösterilen yerde, yarım dönüm arazi ekmesi mecburiteyi konuldu. İmcece usulüyle ile yetiştirilen mahsul, ilçe merkezlerine götürülerek satılır ve paralar oralarındaki sandıklara yatırılırdı. Bu yolla elde edilen paralar bu kondukların finansman kaynağını oluşturmuştur (3, 4). Ancak zenginlerin imcecede çalışmaları, bu usulün değişmesine neden olmuş ve bunun yerine, her çift öküze karşılık, yarım kile, yani yaklaşık 15 kilo buğday alınmasına başlanmıştır. Evvelki şekil, emeği ve boş araziye kıymetlendirmek suretiyle, memlekette tarımsal üretimi artırdığından, daha faydalı idi. 1867 yılında bu sandıklar bütün illere yayıldı.

(3) Fahri, Z.Fındıkoğlu, "Kooperatificiliğin Ekonomik ve Sosyal Temelleri T.K.K. Kooperatificilik Temel Bilgileri, Ankara, 1868 s.1.11.

(4) Z.Gökalp Mülayim, Genel ve Tarımsal Kooperatificilik, Bilgi Yayınevi Ankara 1975. s.41-46.

Memleket Sandıklarının çiftçiye verdiği azami borç miktarı 2 000 kuruş olup, faiz ayda % 1 ve vâde ise bir yıl idi. Sandıkların temin ettiği kârın 1/3 i, her köye, sermayesi oranında, çeşme, yol, okul gibi kamu hizmetlerini yapmak üzere verilir ve 2/3 si ise sermayeye ilâve olunurdu. Ancak zamanla, alınan borçların vaktinde geri iade edilmemesi, bu sandıkların çalışmalarını zorlaştırdı. Zira bu durum, sermayenin azalmasına sebep olmuştur.

Açıklanan bu durumu düzeltmek amacıyla, 1882 yılından itibaren âşar vergisine % 1 ilâve edilerek, âşar % 11 oranında alınmağa başlandı. Bu % 1 hisse Memleket Sandıklarına verilmiş ve buna izafeten de sandıkların adı, "Menafi Sandıkları" olmuştur. Alman bu tedbirler de olumlu bir sonuç vermediğinden, Menafi Sandıkları da, çiftçinin kredi ihtiyacını karşılayamaz hâle gelmiştir. Bunun üzerine bu sandıklar da lağvedilerek yerine, 1888 senesinde, 10 milyon lira sermayeli Ziraat Bankası kurulmuştur. Böylelikle tarımda kredi temini amacıyla kurulan bu ilk tarım kredi kooperatifleri Ziraat Bankasının nüvesini oluşturmuştur. Daha sonra 1914 ve 1916 yıllarında çıkan Ziraat Bankası kanunlarında "itibari kooperatifler'e ikrazatta bulunabileceği" konusunda hükümler yer almışsada, bu tarihlerde bir ziraat kredi kooperatifin varlığından bahsedilemez, 1914 yılında kurulan Aydın İncir Üreticileri Kooperatifi, Kula Palamutçular Kooperatifi ve Balçova Sebze satış kooperatifi savaş dolayısıyla faaliyetlerini durdurmak mecburiyetinde kalmışlardır. Diğer taraftan 1913 yılından itibaren İstanbul'un çeşitli semtlerinde kurulan tüketim kooperatifleri 1919 yılında kapanmış, iki yıl sonra yine İstanbul'da "Memurin Erzak Kooperatifi" açılmıştır.

Daha Lozan anlaşması imzalanmadan önce 1923 yılında İzmir'de toplanan İnci İktisat Kongresinde Kooperatif düşünceye yer verilerek, kooperatifçiliğin geliştirilmesi istenmiştir. Bunu takip eden günlerde "Kooperatif Şirketler" adlı bir kitapçık neşredilerek Türk münevverleri, kooperatif kurmaya ve halkı bu konuda aydınlatmaya çalışmışlardır.

Cumhuriyetin arefesinde kooperatifçilik fikri sadece düşüncede kalmamış, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti döneminde (1923) "İstihşâl, Alım ve Satım Ortaklık Nizamnamesi" çıkarılarak 1928 e kadar çoğunluğu ziraat karakterde 40 civarında kooperatif kurulduğunu görüyoruz. Cumhuriyetin ilânından sonrada "İtibari Ziraat Birlikleri Kanunu" çıkarılarak yürürlüğe konmuş, ancak bu kanun uygulama alanı bulamamıştır.

Cumhuriyet döneminde tarımsal amaçlı kooperatifler için ayrı bir kanun çıkarılırken, diğer yandan 1926 da Türk Ticaret Kanununda da bir değişiklik yapılarak "Kooperatif Şirketlerin" kurulması imkânı sağlanmıştır. Esas itibariyle "İtibari Ziraat Birlikleri" kanunundan arzulanan sonuç alınamayınca 1929 yılında 1470 sayılı "Zi-

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

raî Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkarılmıştır. Neticede kooperatiflerin yurt sathına yayılması için hükümetler büyük gayret sarfetmişler ve kısa sürede 2300 köyde 67000 ortağın kooperatif hareketine katıldığını görüyoruz. Kooperatif hareketin çerçevesini çizme çabaları durmamış, değişen şartlar da dikkate alınarak 1935 yılında iki önemli kanun tasarısı Büyük Millet Meclisi gündeminde yer almıştır. 1935 yıllarında yürürlüğe giren bu kanunlar "2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu" ve "2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununa" göre kurulan kooperatiflerin büyük bir kısmı yeni kanuna intibak ettirilmiştir. 1920 yılından beri faaliyetini durdurmuş olan tarım satış kooperatifleri 1925 yılından itibaren yeniden canlanmaya başlamışlar, hatta 1933 yılında Aydın bölgesinde 8 Tarım Satış Kooperatifi "Aydın Ziraat Satış Kooperatifi" adıyla bir birlik teşekkül ettirmişlerdir. Bilahare bu tarım satış kooperatifleri birliğinin de 2834 sayılı Kanuna intibakı sağlanmıştır. Yurt sathına yayılan Tarım Satış Kooperatifleri daha sonraki yıllarda üst birliklerini kurarak, teşkilatlarını tamamlamışlardır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sadece kooperatif mevzuatı konusunda çalışmalar yapılmakla kalmamış, aynı zamanda kooperatifçilik ülküsünün fikrî temellerini kurmak üzere muhtelif faaliyetler de başlatılmıştır. Hiç şüphesiz bu kooperatifçilik hareketi içerisinde 1931 yılında İstanbul'da kurulan ve iki yıl sonrada Ankara'ya nakledilen Türk Kooperatifçilik Kurumunun pek müstesna bir yeri vardır. Kurumun kooperatifçilik fikrinin yayılması kooperatif mevzuatı ve tatbikatı ile ilgili çalışmalarını takdir edilmeye değer niteliktedir. Diğer taraftan kooperatifçiliğin ülke sathına yayılması ve Türk kooperatifçilik hareketini desteklemek amacıyla kooperatiflere bazı muafiyetler de tanınmıştır. Ayrıca Devlet Büyükleri başta Atatürk olmak üzere kooperatiflerin kurulmasını teşvik gayesi ile kooperatiflerin bizzat ortağı ve kurucusu olmuşlardır. Atatürk 1925 yılında kurulan Ankara Memurlar İstihlak Kooperatifinin ortağı olmuştur. İsmet İnönü, Kazım Karabekir ve Celal Bayar'da bu kooperatifin üyeleri arasında yer almışlardır. Ayrıca 1936 yılında kurulan "Tekirçiftliği Tarım Kredi Kooperatifleri"nin kurucusu ve 1 sayılı ortağı olarak Atatürk'ü göstermekteyiz.

Çeşitli konularda çalışan kooperatiflerin finansman açısından desteklenmesinin önemi de kavranarak, daha cumhuriyetin ilk yıllarında tarım kredi kooperatiflerinin T.C. Ziraat Bankası vasıtasıyla, Esnaf Kooperatiflerinin Türkiye Halk Bankası vasıtasıyla finansmanının karşılanması düşünülmüştür. Daha sonraki yıllarda ise diğer kooperatiflere mâli kaynak sağlamak için muhtelif Bankalar görevlendirilmiştir.

Bu izahlarımızdan anlaşılacağı üzere, Türkiye'de İktisadî kalkınma dengesizliğini gören seçkin gruplar ve önderler, iktisadî kurtuluş hamlesinin ilk kıvılcumlarını yakarak, kooperatifçilik hareketini kitlelere mâl etme, konuyu fikri tartışma zemininin ötesine götürerek icraat safhasına koymaya çalışmışlardır. Bu haliyle Türk kooperatifçilik hareketi devletin müdahalesi ve katkısı ile geliştirilen yukarıdan aşağıya

başlatılmış bir hareket olarak görülmektedir. Buna göre devlet, belli kesimlerde kalkınmanın hızlandırılması çabalarına yardımcı olmak maksadıyla, kamu imkânları ile farklı konularda kooperatifçilik hareketini başlatmış, kuruluş yıllarında sosyal ve ekonomik şartların etkisiyle karar ve yönetim hususunda ele aldığı insiyatifi bırakmıyarak sürdürmeğe devam etmiştir. Tabanda, genelde-bazı istisnalar hariç-gönüllü ve şuurlu katılma henüz sağlanamamıştır. Meselenin sosyo-psikolojik yönü ciddiyetle ele alınmamıştır. Bu konuda araştırma yapılarak geleneksel işbirliği şekilleri, halkın örf ve adetleri ilmt bir şekilde incelenip meseleye yaklaşılmalıdır. Bu yıllardır olumlu sonuç almak mümkün olmamıştır.

Bu yüzyılın başından beri bağımsız bir kooperatifler kanunu yapılması gerektiği savunulmuştur. Bu dilek 1969 yılında "Kooperatifler Kanunu" adıyla 1163 sayılı kanunu kabulü ile gerçekleşmiştir. Bu kanun, Ticaret Kanununun "Kooperatif Şirketler" başlıklı onsekiz maddelik bölümünün yerine geçmek üzere çıkarılmış, kendi bağımsız kanunları olan tarım satış ve kredi kooperatifleri dışındaki bütün diğer kooperatifleri için uygulanmaktadır.

3. KOOPERATİFÇİLİK TANIM KAPSAM VE İLKELERİ

Kooperatifçilik, geniş anlamda ekonomik işbirliğini ifade eder. Kooperatifçilik faaliyeti özellikle üretim, pazarlama, satın alma, hizmet alanlarında daha sık görülür. Bununla birlikte her ekonomik işbirliği kooperatifçilik anlamına gelmez. Kooperatifin var olması için, bu hareket oluşturan fertler arasında ortaklıktan doğan bir dayanışma olmalıdır. Ortakların belirli bir amaca ulaşmak için oluşturdukları bu dayanışma ve güçbirliği kooperatifin varoluş nedenini, faaliyetleri için gerekli temeli meydana getirir.

Kooperatifin değişik tanımları vardır. Prof.G.Kessler'e göre, "ortaklarına üretim veya tüketime yönelik konularda yardım etmek amacıyla, kendilerine ait ortak işletmelerinde çalışmak için, insanların serbestçe iktisaden birleşme ve bir araya gelmesine kooperatif denir." Prof.Z.Fahri Fındıkoğlu ise kooperatifi "İstihsal, kredi, tüketim ve mesken temini gibi başlıca ekonomik ihtiyaçların tatmini maksadıyla kendi arzu ve iradeleriyle bir araya gelen, bu ihtiyaçları karşılamak için kendi iktisadî gayretleriyle bir işyeri ve işletme vücuda getiren insanların birleşme teşebbüsü" olarak tanımlamaktadır (5).

(5) Z.Fahri Fındıkoğlu; Kooperasyon Sosyolojisi, Nazarı ve Tatbiki Kooperatifçilik denemesi, İ.Ü.İ.F. Yayınları 1967, İstanbul, s.119.

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türk Ticaret Kanununun 485.maddesinde kooperatif şirket şöyle tarif edilir: "Kooperatif şirket, ortaklarının iktisadî menfaatleri ve husûsiyle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım ve kefalet sayesinde sağlayıp korumak maksadıyla bir ticaret unvanı altında kurulan değişir sermayeli bir şirkettir".

Bu târiflerin ışığı altında kooperatifçilik, "Benzer ekonomik şartlara sahip bir grup fertlerin karşılıklı yardımlaşma ilkesine dayanarak teşkilatlandıkları ekonomik işbirliğidir" şeklinde tanımlanabilir. Sosyo-ekonomik anlamdaki bu tanımları biraz daha açıklamak imkânı vardır. Buna göre, kooperatif teşebbüsü, ortaklarının hisse satın alarak, kolayca ve gönüllü olarak girebildikleri, kooperatiflerin ana sözleşmesine göre istedikleri zaman çıkabildikleri bir kuruluştur. Bu bakış açısından ve sosyal nedenlerle, kooperatiflere, insana değer veren ve hizmet eden kuruluşlar olarak bakılır. Bazı kooperatifçileri, sermaye yerine insana değer veren yönleriyle, kapitalist kârı elimine eden kuruluşlar olarak da görürler.

Bu açıklamalardan, işbirliği olan her yerde, bir kooperatif ruhunun geliştiği anlaşılmaktadır. Kooperatifler TTK nun tarifine göre derneklerden kolayca ayrılabilir-mektedir.

Dernekler veya cemiyetler kazanç elde etme amacını gütmeyizler. Yardım Sevenler Derneği, Kızılay, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme ve benzeri kurumlar buna birer örnektirler. Bu derneklerin ortakları, faaliyetlerinden kendilerini değil, başkalarını faydalandırırılar. Kooperatiflerin ana ilkesi, bir kişi herkes için ve herkes bir kişi içindir.

Kooperatifleri diğer şirketlerden ayıran bazı önemli özellikler şunlardır:

1. Kollektif, komandit, anonim ve limited şirketlerde ortaklar, sermayelere tutarına göre, kârdan bir par alırlar. Halbuki kooperatiflerde, ortakların yaptıkları alışveriş tutarına göre kâr paylaşılır ve buna risturn adı verilir.
2. Kooperatiflerde ortaklar ön plânda oldukları hâlde, özellikle anonim ve limited şirketlerde sermaye önde gelmektedir. Anonim şirketlerde ortaklar birbirini her zaman tanımadıkları halde, kooperatiflerde böyle değildir.
3. Şirketler, ortaklarına sermayelerinde karşılık kâr payı (temettü) dağıtırlar. Kooperatiflerde ise, sermayeye fâiz ya hiç verilmez veya sınırlı bir fâiz verilir.

Rochdale öncülerinin tüketim kooperatifi kurmalarıyla ilk kez ortaya çıkan kooperatifçilik ilkeleri dünya kooperatifliğinin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Bugün milletlerarası kooperatifçilik ilkelerinin kaynağı olarak bilinen Rochdale ilkeleri, bu işçilerin kaleme aldıkları ilkeler değildir. Ancak bu ilkeler Rochdale tüketim kooperatiflerinde uygulanan esaslardan çıkarılmıştır.

Bu ilkeler, değişik şekilde yorumlanarak yanlış anlaşılmasının önlenmesi için, Milletlerarası Kooperatifler Birliği (International Cooperative Ailliance) tarafından yeniden ele alınmış ve 1937 de 7 ilke, 5-7 Eylül 1966 tarihleri arasında Viyana'da yapılan 23. Kongrede ise 6 ilke olarak bütün ülkelerde kabul edilmiştir.

İlk 7 ilke^a arasında yer alan, peşin alış-veriş ilkesi, daha sonra kaldırılmış, siyâsi ve dinî tarafsızlık ilkesi, serbest giriş ilkesine dâhil edilmiş ve kooperatiflerin lokal, millî ve milletlerarası seviyede seviyede işbirliği yapmaları için kooperatiflerle işbirliği ilkesi konmuştur.

1966 da tesbit edilen 6 ilke bir bütün olarak bul edilmiş, mutlak ve ikinci derecedeki ilkeler ayırımından vazgeçilmiştir.

Bu 6 ilke sırasıyla şunlardır:

1. Serbest Giriş İlkesi (Açık Kapı İlkesi)

Kooperatife girişte sosyal, politik, dinî veya ırk yönünden bir ayırım yapılamaz. Kooperatif hizmetlerinden yararlanmak isteyen ve üyeliğin getirdiği sorumlulukları kabul edilen herkes kooperatife gönüllü olarak girebilir ve istediği anda çıkabilir. Kooperatiften çıkışlarda, genel kurul veya yönetim kurulundan izin alınarak veya belirli bir süre ortaklık şartı kooperatif iç tüzüğünde yer alabileceğinden, bu şartlar ortak tarafından peşinen kabul edilmiş olup, ilkenin ihlâli anlamına gelmez.

Aynı şekilde girişte de bazı istisnalar olabilir. Meselâ, kredi kooperatiflerine tefeciler, pazarlama kooperatiflerine, aynı ürün üzerinde ticaret yapanlar, ortak olarak kabul edilmezler.

Bu ilke bulunmadıkça, kooperatifin kâr amacı taşıyan ve belirli bir topluluğa hizmet eden şirketlerden farkı kalmaz.

2. Demokratik İdâre İlkesi

Kooperatif belirli bir amaca ulaşmak için bir araya gelen bireylerin oluşturduğu bir teşkilât şekli olduğundan, yönetimin, kooperatifi meydana getiren kişilerce yapılması gerekir. Bu sebeble, kooperatifin faaliyetleri, ortaklar tarafından seçilen yönetim kurulu ile, bu kurulca tayin edilen kişiler tarafından yürütülür. Kooperatiflerde yönetim, demokratik olarak kontrol edilir. Bu kontrol, kooperatifteki sermayesi ne qursa olsun, her ortağın sâhip olduğu bir oyla sağlanmaktadır.

Kooperatifi yöneten kişiler, ortakların oylarıyla işbaşına geldiklerinden, onlara karşı sorumludurlar.

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Demokratik idâre ilkesine, bir ortağa bir oy ilkesi de denilir ve bu ilke, birim (lokal) kooperatiflerde mutlak olarak uygulanır. Bölgesel ve millî kooperatiflerde, ortak sayısı, iş hacmi gibi göstergelere göre, bunlara bağlı birim kooperatiflerin oy hakkı değişebilmektedir. Bu nedenle, daha çok ortağa mâlik veya daha fazla iş hacmine sahip bir birim kooperatifin, bölge kooperatif birliğinde daha çok sayıda oy (kişi) ile temsil edilmesi normal olup, demokratik idâre ilkesinin ihlâli anlamına gelmez. Bir bakıma bu temsil şekli, nüfusu fazla olan illerin parlamentoya daha çok parlamenter göndermesine benzer. Bilindiği gibi, o ildeki parlamenterlerin seçiminde, her seçmenin oy hakkı birdir.

Demokratik idâre ilkesi, kooperatifçiliğin temelini oluşturan, yönetimde insan faktörünün önemini ortaya koyan ilke olduğundan, kooperatifleri ticaret şirketlerinden ayıran önemli bir özelliktir.

3. Risturn Dağıtılması İlkesi

Bu ilke, kooperatifin yıllık işletme faaliyetleri sonucu doğan fiyat farklarının, ortaklar tarafından kooperatife teslim edilen ürün, kooperatiften satın alınan araç ve gereç veya kooperatif hizmetlerinden yararlanma oranında üyelere dağıtılmasını öngörür. Hiçbir üye diğerlerinin zararına bu dağıtımdan bir kazanç sağlayamaz. Uygulamada risturn dağıtmaya en müşahhas şekilde tüketim kooperatiflerinde rastlanmaktadır.

Kooperatifler kâr peşinde koşmayan, hizmeti amaç edinen kuruluşlar olmalarına rağmen, iyi yönetilen bir kooperatifte yıl sonunda işletme fazlası elde edilebilir. Bu fazlalık, mâliyetin üstünde bir fiyatla ortaklarına satış yapmadan veya ortaklarının ürününü, satabileceği fiyattan daha düşük bir fiyatla satın almadan doğar. Eğer kooperatif mâliyetine hizmet yaparsa, işletme fazlası meydana gelmez. Ancak, kooperatifler, muhtemel zararlardan korunmak ve sermaye birikimi sağlamak için işletme fazlaları bir açıdan kooperatifin sigortasıdır. Ayrıca risturn sayesinde ortaklar da bir nevi para biriktirmiş olmaktadır.

İşletme fazlaları veya risturnun kullanılması üye kararlarına göre olur.

Kooperatif, işletme fazlalarının hepsini ortaklara dağıtmaz. Bunlardan bir kısmı kooperatifin geliştirilmesi için, bir kısmı genellikle % 5-20 arasında yedek akçe için ve bir kısmı sermayeye fâiz olarak ayrılır. Üyelere dağıtılacak kısım ise, yani risturn, sermayeye göre değil, kooperatifle olan alış verişlerin oranına göre ortaklar arasında paylaşılır.

Risturn dağıtılması kooperatifleri özel firmalardan ayıran en önemli özelliktir. Yedek akçe ihtiyat fonu olarak ayrıldığından, ortaklar kooperatiften ayrılışları dahi, bu fondan bir pay isteyemezler. Hatta kooperatifi feshinde bile, ortaklara dağıtılmaz; kooperatifin bağlı olduğu üst örgütlere devredilir veya sosyal amaçlar için kullanılır. Risturn, bir nevi mecburî tasarruftur ve sermayeye teşekkülüne yardım eder.

Kooperatife ortak olmayanlarla yapılan işlemlerden doğan fiyat farkları, genellikle ortaklara dağıtılmayıp, ihtiyat fonuna eklenir.

4. Ortak Sermayesine Sınırlı Fâiz Verilmesi İlkesi

Sermaye şirketlerinde kârlar, sermaye sahiplerine hisseleri oranında dağıtıldığından, ayrıca fâiz ödenmez. Kooperatifte ise, kâr yerine, sermayeye sınırlı bir faiz verilir. Böylelikle, kooperatifin sağladığı müsbet fiyat farkının dağıtılmasında, sermaye sahipleri bir avantaj sağlayamazlar ve kooperatifle en çok alışverişte bulunan ortaklar, risturndan en çok yararlanmış olurlar.

Bu ilke, kooperatife yatırılan sermayeye mutlaka bir fâiz verilecek anlamında değildir. Eğer sermaye birikimini hızlandırmak için, bir fâiz verilmesi düşünülüyorsa, bu fâiz düşük tutulmalıdır. Aksi halde, kooperatifle sermaye şirketleri arasındaki fark ortadan kalkar. 10.5.1969 gün ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanununda bu fâiz oranı en çok % 7 olarak sınırlandırılmıştır.

5. Kooperatifçilik Eğitimi İlkesi

Bu ilkenin amacı, kooperatiflerin ortaklarına, memurlarına, işçilerine ve halka kooperatifçilik ilkeleri ve yararlarını ekonomik ve demokratik açıdan öğretmektir.

Özellikle, kooperatifin hareketin devlet tarafından başlatıldığı ve himâye gördüğü gelişmiş ülkelerde, kooperatifçilik eğitimi büyük önem kazanmaktadır. Çünkü bu ilkelere kooperatifler ortaklarının genel eğitim seviyesine katkıda bulunabilir. Kooperatif üyelerinin belirli bir eğitim seviyesine sahip olması, yönetimde, kooperatifin etkinliğini artırıcı olumlu bir faktördür. Bu şekilde kooperatiflerin ana sözleşmesini okuyabilme, hesapları anlayabilme imkânı doğar. Eğer ortakların eğitim durumu yeterli değilse, kooperatiflerin ortaklarca denetim gerçek anlamda söz konusu olamaz. O halde, temel eğitim veren kurumların, kooperatiflerin gelişmesinde önemli rolleri vardır. Bu konuda kooperatiflere düşen görevler de çoktur.

Kooperatif, devlet tarafından desteklenmek suretiyle faaliyete geçmişse, ortaklarının ilk eğitimine (özellikle okuma yazma ve aritmetik) de yardımcı olabilir. Çünkü

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

ilk eğitimden geçmemiş olan ortakların, kooperatifçilik ilkeleri ve metodları konusunda eğitilmeleri oldukça güçtür.

Kooperatifler, ortaklarına ve yöneticilerine, kurslar, seminerler tertip etmek, konferanslar vermek suretiyle, kooperatifçilik dışındaki, ekonomi, işletmecilik, organizasyon, pazarlama, lisan, edebiyat ve sanat gibi konularda da eğitim faaliyetinde bulunurlar.

Kooperatifçilik eğitimi özellikle eğitim seviyesi düşük olan az gelişmiş ülkelerde önem kazanmakta ve diğer ilkelerin uygulanabilmesi için de, bir ön şart olmaktadır.

6. Kooperatiflerle İşbirliği İlkesi

Ortaklarına yararlı hizmetler yapabilmek amacıyla, bütün kooperatiflerin diğer kooperatiflerle mahallî, bölgesel, millî ve milletlerarası seviyelerde işbirliği yapması gerekir.

Üst örgütlenme yoluyla, birim kooperatiflerin, bölge birlikleri ve millî birliklerle işbirliği yapmaları mümkün olur. Millî seviyedeki işbirliği ile de yetinmemek, milletlerarası ilişkilere ve bir birlik altında toplanmaya önem vermek şarttır. Milletlerarası Kooperatifler Birliği (ICA), bu işbirliğinin en güzel örneğidir. Bu suretle kooperatifler kanalıyla dünya ticaretinin gelişmesi ve sulhun gerçekleşmesi kolaylaşır ve mümkün olabilir.

4. KOOPERATİFÇİLİKTE GELİŞMELER

Başlangıçta komşuluk gibi belirli bir dayanışma ve kader birliği içinde olan kişilerin ürettikleri ürünler daha iyi değerlendirmek ve pazarlayabilmek amacıyla kurulan geleneksel kooperatiflerin, kooperatif olmayan işletmelerle rekabet edebilmeleri için rasyonalizasyona gitme ihtiyacını duymaları, tamamlama ve bütünleşmeye giderek ekonomik büyüklükte işletmeler kurmaları zorunlu hale gelmiştir.

Bugünkü anlamda kooperatifçiliğin başlangıcı bilindiği Rochdale öncüleri tarafından kurulan Tüketim Kooperatifidir. Kooperatiflerin ilk ortaya atıldıkları batı ülkelerinde, kooperatifler zamanımıza kadar değişik tiplerde gelişme göstermişlerdir. Kooperatiflerin en ilkel tipi "geleneksel kooperatif"tir. Bu geleneksel kooperatif tipinde kooperatiflerle ortaklar arasında bir piyasa ilişkisi henüz gelişmediğinden, kooperatifle ortaklar bir bütün teşkil ediyordu. Meselâ bir tedârik kooperatifi; piyasadan

temin etmiş olduğu girdileri ortak işletmelere dağıtır tedârik işi, tedârik piyasasında başlar, ortak işletmelerde biterdi. Böylelikle kooperatifle ortak işletmeler arasında bir piyasa ilişkisi söz konusu olmamaktadır. Kooperatifin tedârik işini, ortak birimlerin ihtiyacını tespit etmeden veya tecrübelerine dayanarak satın alınacağını bilmeden yürütmesi geleneksel kooperatif işletme özelliğinde bir değişiklik ortaya çıkar-maz.

Aynı şekilde pazarlama (satış) kooperatifi de, ortak işletmeler tarafından üretilen malların satışı işini üstlendiklerinden, pazarlama faaliyeti ortak işletmelerin kooperatife mal sevki ile başlar ve satış piyasasında biter. Burada da ortak işletmelerle, kooperatif işletme arasında bir piyasa ilişkisi yoktur.

Pazarlama kooperatifleri, ortak ekonomik birimlerin sevkedecekleri ürünlerin miktar ve cinsi hakkında tam bir bilgiye sahip olmayabilirler, ancak bu tedârik kooperatiflerinde olduğu gibi geleneksel kooperatif işletmenin niteliğinde bir değişiklik hâsıl etmez (6). Ancak burada pazarlama kooperatifleri, ortak işletmelerin mallarının piyasaya sürülmesinde özel işletmeler gibi riske katılanlar durumundadırlar.

Geleneksel kooperatifin, yalnız bir "yardımcı işletmesi" bulunur. Yardımcı işletmeli geleneksel kooperatife ortakların kararlarına ve bizzat çalışmalarına dayanan bir teşebbüs gözüyle bakılabilir (7). Yardımcı işletme, dışardan gerekli bütün hizmetleri piyasadan sağlamakta, ancak bütün çalışma ve kararlar kooperatif ortakları tarafından gerçekleştirilmektedir. Yöneticilikte ilgili işler ortaklar tarafından fahri olarak yürütülmektedir. İşletmede işbölümüne gidilmemiş, ortak sayısı az olduğundan, ortakların tamamı bizzat kararlara katılabilmektedir.

Kooperatifte kâr amacı esas olmayıp mâliyeti karşılama esas bulunduğu göre; bu tedarik kooperatiflerinin ortaklarının ihtiyaç duydukları malları fiyatın en düşük olduğu yer ve zamanda satın alarak, böylelikle kendi hizmet maliyetlerini en düşük seviyede tutmalarına; pazarlama kooperatiflerinin de ortak işletmelerinin mümkün olduğu kadar yüksek satış hasılatı elde etmeleri, ortak işletmelerin mallarını fiyatın en yüksek olduğu yer ve zamanda satarak, kendi hizmet mâliyetlerini en düşük seviyede tutmalarına bağlıdır. Tedârik kooperatifinde ortak işletmelerin satın aldığı mala

---

(6) Avni Zarakoğlu, Ülkemizde kooperatif işletmeler ve Ana Sorunları X.Türk Kooperatifçilik Kongresi, Ankara, 1981 s.8.

(7) Cemil Kıvanç, Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri, T.K.K. Yayın No. 48 Ankara, 1982 s.133.

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

ödediği fiyat, malın piyasa fiyatı ile kooperatif işletmenin birim tedârik mâliyeti; pazarlama kooperatiflerinde ortak işletmelerin satılan maldan elde ettikleri satış hâsılatı, malın satış fiyatı ile kooperatifin birim satış mâliyeti arasındaki farktır. Buna göre piyasada tam rekabet şartlarının hüküm sürdüğü kabul edilirse, kooperatif ürünleri piyasa fiyatından satacak, dolayısıyla sattıkları malları mümkün olduğu kadar en yüksek satış hâsılatı sağlamaları kooperatiflerin hizmet mâliyetini asgariye indirecek bir organizasyona sahip olması ile mümkün olabilecektir. Bu ise belirli bir iş bölümü ve ihtisaslaşmayı gerektirmektedir. Bu safhada, yardımcı işletmeli kooperatifin gelişmesini ve iş hacminin artmasıyla yardımcı işletmelerin "organ işletme" hâline dönüşmesini görüyoruz. Diğer bir deyişle, yardımcı işletmeli kooperatif, sadece ortaklara yardımcı olma neteliğinden çıkarak, ayrı bir teşebbüs olarak, işletmecilik kurallarına göre çalışan, ortak işletmelerde ayrı, dışa dönük çalışan, fakat ortaklara hizmet götürücü yönde fonksiyonunu sürdüren "bir kooperatif teşebbüs organı" şeklini almaktadır (8).

Organ İşletmeli geleneksel kooperatif, kooperatif bünyesinde, ihtisaslaşmış ve teknik çalışan bir organizasyonun gelişmesiyle meydana gelir. Bu gelişme safhasında yönetim kurulu iyice temâyüz eder. Kooperatifin işletme faaliyetlerini (tedârik, üretim, pazarlama, finansman vs) işbölümüne göre dağıtır. İşletmecilik faaliyetleri artık bizzat ortaklar tarafından değil, işletme iç birimler tarafından fonksiyonel bir şekilde yürütülmektedir. Yönetim kurulu karar organı haline; dönüşmüştür. Dışardan mal ve hizmet alımı veya satımı işletmenin ihtisaslaşmış teknik birimleri tarafından yürütülmektedir. Ortaklar tarafından seçilen yönetim kurulunca, ortak-işletmelerin kooperatifle olan karşılıklı katkı-hizmet ilişkileri düzenlenmekte uyum sağlanmaktadır. Denetim kurulu su safhada da yer almakta olup, ortaklardan oluşmaktadır.

Çeşitli ülkelerde görülen, bir gelişme de, değişen ekonomik şartlar sonucu; kooperatiflerin büyük sermaye isteyen işletmelere sahip olmaları zorunluluğunun ortaya çıkmış olmasıdır. Bu gelişme, ortak işletmeler arasında mevcut dayanışma bağlarının zayıflamasına yol açmaktadır. Her ortak birim kooperatifle münasebette bulunurken, dayanışma amacı ile değil, iktisadî menfaatini dikkate alacaktır. Dayanışma, eğer ekonomik menfaat devamlı olacaksa kooperatif geliştikten sonra bir gaye değil, işletmeyi yaşatacak bir ruh olarak kalacaktır. Yoksa serbest rekabete dayanan piyasa şartları içerisinde belirli bir amacı gerçekleştirmek için kurulan kooperatif ya varlığını koruyamamak veya sadece toplu davranış yaratıcı kısır bir organizasyon hâlini alacaktır. Bu duruma piyasa rekabetine dayanan ekonomik sistemi benimsemiş gelişmiş ülkelerde sık şarşlanmaktadır.

(8) C.Kıvanç a.g.e s.133

Kooperatiflerin, özel işletmelerle rekabet edebilmeleri için büyük işletme olma gereği olarak; kooperatiflerin pazarlama hizmetlerini, ortak işletmelerle sınırlı tutunamıyarak, ortak olmayan işletmelere de genişletmelerine, bir yönden eski ortaklarını muhafaza ederken, diğer taraftanda yeni ortaklar kazanma çabası göstererek birim hizmet maliyetini düşürmeye çalışmaları lüzumlu olmuştur.

İşletmelerin büyümesi, kooperatif işletme ile ortak işletmelerin piyasada tarafmış gibi bir davranış içine itilmelerine sebep olmaktadır. Bu gelişme sonucu kooperatif işletme iki taraflı bir piyasa ilişkisine girmektedir (9). Buna göre kooperatifler bir yanda değişen sayıda ortak işletmelerle ilişkilerde bulunurken; diğer yan da alıcı ve satıcı olarak piyasa ilişkileri içerisinde dirler. Bu durum kooperatif işletmeye bir teşebbüs niteliği kazandırmakta ve ortak işletmelerin de kendilerini kooperatif ruhu na bağlı bir kooperatif işletmenin ortağı değil, piyasa kurallarına göre çalışan bir kooperatif teşebbüsün ortağı olarak görerek, kooperatifle münasebetlerinde piyasada bir tarafmış gibi davranmalarına yol açmıştır.

Gelişmesinin bu safhasında piyasa ilişkileri ön safa çıktığından "piyasa kooperatifi" tipi ortaya çıkmaktadır.(10)

Bu gelişme safhasında kooperatif teşebbüs, ortak işletmeleri organizasyon dışında bırakırken, tamamen "organ işletme"den oluşmaktadır. Piyasa kooperatif tipinin ortaya çıkışı, yoğunlaşan piyasa rekabetidir. Bu sebeple, kooperatif bünyesinde değişikliğe yönelerek piyasa rekabeti karşısında risk ve tehlikeleri azaltmak ve yönetim kademesinde artan yükü teknik kadrolara aktarmak amacını taşımaktadır. Bu gelişme safhasında kooperatifin yönetim kadrosunun çok gelişip, daha teknik bir hâle geldiği görülmektedir.

Kooperatif işletme, ortak işletmelerin gelişmelerini ve rekabete karşı korunmalarını ana görev olarak üslenmiştir ve ayrıca ortak birimlerle ilişkilerini ayrı ayrı plânlama durumundadır. Çünkü bu ölçekteki bir kooperatif işletme, iş hacmini ortak dışı alana kaydırmıştır. İşletme organizasyonu yönetim kurulunun belirlediği çerçeve içerisinde düzenlenmiş, ve işletme faaliyetleri ilgili yönetim birimlerine (finansman personel v.s), aktarılmak suretiyle, işletme yönetimi, yönetim kurulu dışındaki bölüm-

---

(9) R.Henzler, Die Genessensehaft eine forednnde wirtschaft. Essen 1957 s.80(Zikreden Aynı Zarakoğlu a.g.e s.11).

(10) Cemil Kıvanç, Kooperatifçiliğin Ekonomik Teorisi, Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul 1977 s,333

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

lere kaydırılmıştır. İşletmenin genel politikası yönetim kurulunca belirlenmekle beraber, işletmenin alt yönetim birimlerinde yürütüldüğünden, piyasa rekabetinde ortaya çıkacak tehlikelere karşı bu yönetim birimlerinde göğüs gerilmektedir.

Piyasa kooperatifi, rekabet sistemi içinde çalışmak zorunda kalan ve yaşama şansını geliştirdiği teknik organizasyon yapısına borçlu bir işletme durumuna geldiğinden, ortak işletmelerle zayıflayan ilişkilerin kooperatif teşebbüsün faaliyette kalabilmesi için daha fazla ve yoğun hizmet sağlayarak telâfi etmesine bağlı kalmaktadır. Diğer bir ifade ile, kooperatif işletmenin varlığını devam ettirip gelişebilmesi, onun piyasada verimli çalışmasına bağlıdır.

Piyasa ekonomilerinde en çok başarısızlığı yaratan husus, serbest rekabetin ortadan kalkmasıdır. Bu bakımdan serbest rekabete dayanan ekonomilerde kooperatifler esas olarak ortak ekonomilerin rekabet gücünü artırıcı ve ekonomik yapılarını geliştiren bir fonksiyon ifade etmektedirler.

Günümüz ekonomik şartları içerisinde büyük firma ölçeği yaratan özel teşebbüs, piyasaya hâkim olmakta, rekabetle kârlarını âzamileştirme yoluna gitmektedir. Buna karşılık dağılık ve küçük çapta iş hacmine sahip çok sayıda işletme, piyasa şartlarına tesir edememekte, bundan faydalanan özel teşebbüs piyasa rekabetini kendi kârının âzamileştirilmesi için kullanmaktadır.

Kooperatif işletmeyi kuran ortak işletmeler, kooperatif kurma teşebbüsünden önce aralarında rekabet yapan işletmelerdir. Herhangi bir malı üreten bir işletme, bir faaliyet basamağında, yaptıkları rekabet dolayısıyla belirli bazı teşebbüslerin etkisi alanına girebilirler. Özel işletme olarak ifade edeceğimiz bu teşebbüsler, aynı konuda faaliyet gösteren ekonomik birimlerin çok fazla olması dolayısıyla, onların piyasa gücünü azaltmakta, kârlarını asgariye indirmekte ve kendi kârını âzamileştirmektedir.

Böyle bir durumda ekonomik birimlerin piyasa rekabetini kendi menfaatleri yönünde değiştirmeleri için, yukarıdan beri izah ettiğimiz şekilde "kooperatif işletmeyi" kooperatif teşebbüs yoluyla gerçekleştirmeleridir (11). Kooperatif teşebbüsünde bulunanlar kooperatif işletmenin ortaklarıdır. Piyasa ekonomilerinde bu tip kooperatiflerin en bâriz özelliği belirmektedir ki; bu da ortak işletmelerin ekonomik bağımsızlığını sürdürmeleridir. Kooperatif, teşebbüste iki tür işletme ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri, ortakların kendi işletmeleri, diğeri ise ortak işletmelerin müşte-

(11) Cemil Kıvanç, Kooperatifçiliğin Ekonomik Teorisi, a.g.e. s.333

reken kurdukları kooperatif işletmedir. Her ortak kendi işletme faaliyetlerine devam ederken, aynı zamanda da kooperatif işletmeden de ekonomik menfaati için yararlanmaktadır. Bu ekonomik çıkar, kooperatif işletmenin sağladığı büyük ölçek ekonomisi dolayısıyla temin edilmiş olmaktadır.

Kooperatif işletme (Kİ) ile özel işletme (Öİ) birbirleri için iki rakip kuruluştur. Özel işletme, kooperatif ortakların mallarını belirli şartlarla satın almaya hazırdır. Bu duruma göre hem kooperatif işletme ve hem de özel işletme ortak işletmeler için birer müşteridirler, kooperatif işletmenin iş hacmi ise ne kadar geniş olursa, kooperatif o nisbette başarılı sayılacaktır. İş hacmi bir huniye benzetilirse bu huninin ağzı ne kadar geniş olursa kooperatif o ölçüde başarılı olacaktır. Tabii ki bu durumda ortak işletme sayısının fazlaşması ve ortakların kooperatifle münasebetlerinin sıkılaşıp artması piyasa kooperatifi tipi için önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

Kooperatiflerin "piyasa kooperatifi" gelişme safhasından sonra diğer bir tip daha vardır. Bu, günümüzde sanayileşmiş ekonomilerde ve hem de gelişmekte olan ülkelerde yaygın basan bir tiptir. Bunlara, organizasyonlarındaki özelliklerinden dolayı bütünleşmiş kooperatif denmekte olup, literatürde gelişme safhaları itibariyle bilinen en son uygulama şeklidir. Bu gelişme safhasında ortak işletmeler kooperatif işletme ile bütünleşmişlerdir. Geleneksel kooperatiflerde yardımcı işletme ortaklar grubunda alınan bütün kararlara uymak mecburiyetinde idi ve bu kararların dışına çıkamazdı. Halbuki bütünleşmiş kooperatifte, ortaklar merkezileşmiş olan kooperatif işletmenin kararlarına uymak zorundadırlar. Kooperatif işletme çok büyüğünden ortaklar işletme çalışmalarına katılıp sıhhatli bilgi karar alabilecek bilgi seviyesinden yoksundurlar. Ortak işletmeler, kooperatif işletmeye nazaran küçülmekte kararların alınması kooperatifte merkezileşmekte, ve ortaklar artık kooperatifin tam bağımsız bir birimi değil, aksine piyasada varlığını kooperatifin başarılı çalışmasına yani kooperatife bağlamış ve onun bir organı haline dönüşmüşlerdir.

5. TARIMSAL AMAÇLI KOOPERATİFLER

5.1. Tarımsal Kooperatifçiliğin Amaçları ve Önemi

5.1.1. Ekonomik Amaçları ve Önemi

Tarımsal kooperatifçilikte ekonomik amaçlar, tarım ürünlerinin miktar ve vasıf bakımından milli ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilmesi, pazarlanması ve fiyat istikrarı ile ürün piyasalarının düzenlenmesidir.

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kooperatifçilik politikasının amacı, tarımın millî ekonomiye katkısını en yüksek seviyeye çıkarmaktır. Kooperatifler üretimin ve gelirin artırılması ile, üretimde görülen yıllık dalgalanmaların önlenmesine yardımcı olur. Ayrıca kooperatifçilik, ihracata konu olan ürünlerin, miktar ve vasıf yönünden gelişmesini gerçekleştirmeyi de amaç edinir.

Kooperatifçiliğin en makro seviyedeki bu amaçlarına, genellikle millî seviyedeki kooperatif üst örgütleri ve devletin kooperatiflere sağladığı yardımlarla ulaşabilir. Halbuki mahalli kooperatiflerin de kendi yörelerinde gerçekleştirmek istedikleri bir takım amaçlar vardır. Bunlar mikro seviyede olduğu için tabii olarak müşahhas ve ekonomik amaçlardır. Bu amaçlar ve hizmetler, kooperatiften kooperatife değişirse de, genellikle aşağıdaki şekilde özetlenebilir (12).

1. Kooperatif, tarım ürünleri ve üretim girdileri piyasasında ortaklarına daha elverişli şartlar sağlayabilir. Çiftçiler, kooperatifler şeklinde teşkilatlanmadıkları zaman, üretim girdilerini yüksek fiyatla satın aldıkları gibi, ürünlerini de düşük fiyatla satmak durumunda kalabilirler.

2. Kooperatifçilik, çiftçinin üretim girdilerinin daha rasyonel kullanılmasına imkân sağlar. Meselâ ortak kullanılan tarım makinalarından daha iyi yararlanılır.

3. İşletme ve pazarlama yönetimi açısından da kooperatifçilik gittikçe önem kazanmaktadır. Ekonomik hayatta çiftçinin, herbiri ayrı bir ihtisaslaşma isteyen yönetim (işletmecilik) fonksiyonlarını (teknik, idarî, mâlî işleri, satış ve satın alma v.b.) iyi bir şekilde yürütmesi imkânsızdır.

4. Kooperatifçilik, tarım kesimine mâlî imkanlar sağlamada önemli role sahiptir. Tarımsal üretimin finansmanı, uygun kredi şartları (vâde, fâiz nisbeti v.b. gibi) ile kooperatifler kanalıyla sağlanabilir.

5. Çiftçiler, tarımsal araştırmaların yürütülmesi ve sonuçlarının uygulamaya konulmasında teşvik unsuru olabildikleri gibi, yetiştirme, islâh, ve üretim v.b. teknik konularda ortaklarını eğiterek önemli yayım hizmetlerinde de bulunurlar.

6. Kooperatifçilik ile çiftçiler, dereceleme, depolama kalite kontrolü gibi pazarlama fonksiyonlarından daha iyi yararlanırlar.

---

(12)F.Höfkens, "Agricultural Cooperation", Agricultural Cooperation Services Belgian Boerenbond, s. 10-12

5.1.2. Sosyal Amaçlar ve Önemi

Kooperatifçiliğin sosyal amaçlarını, kırsal kesimdeki gelir farklılıklarını düzeltmek, küçük üreticilerin gelirini artırmak, hayat seviyelerini yükseltmek, şehirlerde kırsal kesim arasındaki gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmak, tarım kesiminde yeni iş imkânları sağlamak, işgücünün verimliliğini artırmak ve fazla nüfusun plânlı şekilde şehirlere göçünü gerçekleştirmeye yardımcı olmak şeklinde özetleyebiliriz.

Kooperatifçilik aynı zamanda sosyal güçlenmeye de imkân sağlar. Şahıslar bir araya gelince devletten her türlü hibe, kredi, teknik yardım da temin etmek hatta anayasa ile devletin himayesini temin etmek gibi hususları gerçekleştirebilirler.

5.2. Türkiye'de Tarımsal Amaçlı Kooperatifler

Tarımsal kooperatifler değişik şekilde sınıflandırılmaktadır. Genellikle faaliyete veya hizmete göre kooperatiflere isim verilir ve bu hizmet çoğu kez kooperatifin ekonomik amacıdır. Eğer kooperatif kredi, girdi alımı, pazarlama gibi konulardan birinde faaliyet göstermeyi amaç edinmişse, diğer konularda daha sınırlı olarak hizmet yapsada, bunlar tek amaçlı kooperatif olarak anılırlar (13). Ancak kooperatifler birden fazla konuda (sözgelimi, kredi temini girdi alımı, arazi veya makinaların ortak kullanımı) faaliyet gösteriyorsa, çok amaçlı kooperatif adını alır. Türkiye'de Tek Amaçlı Kooperatiflere örnek Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri gösterilebilir. Bunlar özel kanunlarla kurulmuşlardır. Çok amaçlı Kooperatiflere örnek ise Köy Kalkınma Kooperatifleri ile Pancar Ekiciler İstihsal kooperatifleridir.

5.2.1. Tarım Satış Kooperatifleri

Tarım Satış Kooperatiflerinin amacı, ortaklarının ürünlerini en iyi şekilde değerlendirecek, perakendeci fiyatının mümkün olduğu kadar fazla kesimini üreticiye döndürmek ve ürün piyasasını düzenleyerek, gerek üretici ve gerekse tüketici fiyatlarına istikrar kazandırmaktır (17). Üreticiler satış kooperatifi kurmakla, çözümü güç ve ihtisas isteyen fiyat ve benzeri meselelerini kooperatife bırakarak, zamanlarının daha kaliteli ve bol ürün yetiştirmeye sarfederler. Yeterli iş hacmine sahip olabilen kooperatiflerin piyasaya kontrol etme imkânları artar ve sattığı ürünlerin kalitelerini garanti ederek, iç ve dış piyasalarda tutunmasını sağlar.

(13) Ziya Gökalp Mülayim, a.g.e. s.170

(17) A.F.Açıl, R.Demirci, Tarım Ekonomisi Dersleri, Ankara 1984 s.308

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Pazarlama kooperatifleri ortaklarının ürününü değerlendirmenin yanı sıra, onlara ürün standardizasyonu, kalite kontrolü ve işletmenin modernizasyonu konularında da yardımcı olur ve gerekirse kredi sağlar.

Ülkemizde pazarlama konusunda çalışan Tarım Satış Kooperatifleri 2.11.1935 gün ve 2834 sayılı yasaya göre kurulmuşlardır. Bu kooperatiflerin kuruluş amaçları arasında, yukarıda açıklandığı üzere, ürünün işlenmesi, devamlı sürüm ve satışı, piyasanın düzenlenmesi, ihracat ile, iç ve dışta, üretici ve tüketici arasındaki aracılığı kaldırarak, elde edilen faydaların üreticiye intikalinin temini, ürünlerin kalitesini yükseltmek ve mâliyeti düşürmek, ortaklara üretimde ihtiyaçları olan her çeşit âlet ve araçları ucuza sağlamak (18) gibi önemli ve çeşitli konular yer almakta ise de, bu kooperatifler, pazarlama fonksiyonlarından sadece biri olan satış hizmetine daha fazla ağırlık vermişlerdir.

Tarım Satış Kooperatiflerimiz, pamuk, üzüm, incir, zeytin, zeytinyağı, fındık, fıstık, kolza, gül ve gülyağı, turunçgil, yaş meyve ve sebze, hasankeyf tütününü, yağlı tohumlar, süt ve mamülleri, tiftik ve yapağı konularında faaliyette bulunmaktadırlar. Pamuk ve fındık üzerinde çalışan Tarım Satış Kooperatifleri sayıca en çok olanıdır.

Tarım Satış Kooperatifleri finansman yönünden büyük sorunlarla karşı karşıyadır. Yetersiz öz sermayeleri ve işletme sermayeleri nedeniyle, yatırım ve işletme faaliyetleri için, daima dış finansmana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kooperatiflere destekleme alımları için T.C. Merkez Bankasınca, reeskont yoluyla verilen kredilerin büyük bir kısmı vâdesinde ödenememektedir.

Kooperatif işletmecilik yönünden de bir çok zorluklar vardır. Kuruluş yeri ve iş hacmi yetersiz kooperatiflerde, aşırı memur istihdamı da varsa, zarar kaçınılmaz olmaktadır. Ürünün tesliminde satışında; piyasanın takip edilmesindeki aksaklıklar birim pazarlama ve işleme masraflarını artırmaktadır.

Bütün bunlara ilâveten kooperatificilik ilkeleri, gereğince uygulamamaktadır. Kooperatificilik eğitiminden yoksun olan memur, yönetici ve ortaklar, kooperatifi devletin alım yeri olarak göstermektedirler. Devletin kooperatiflere katkısı, yardım şeklinden çok müdahale şeklindedir. Üst seviyedeki yöneticiler devlet tarafından atanmakta, bu sebeble de normal memur zihniyetinde çalışmaktadırlar. Kooperatificilik ilkelerinden idâre, risturn dağıtma ilkeleri tarafsız uygulanmadığından, gerçekte bu kuruluşları kooperatif olarak nitelemek bile yerinde değildir.

---

(18)a.g.e. s.308

Tarım satış kooperatiflerinin sayıları 1000 civarında olup, yaklaşık 500.000 ortağı bulunmaktadır. Bu kooperatifler 21 birlik şeklinde teşkilânmışlardır. Birlikler arasında organik bağ kurularak, üreticilerin temel girdi ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik yatırımlar yerine, destekleme alımlarıyla sağlanan kaynakların birlikler tarafından münferiden çeşitli sınaî tesislere yatırılması tarım satış kooperatiflerinin disiplinsiz ve sağlıksız büyüme sebebi olmuştur.

8 Haziran 1984 gün ve 238 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile, Tarım Satış Kooperatifleri yeniden düzenlemiştir. Kararname 2834 sayılı kanunun 4 maddesi hâric bu kanunu yürürlükten kaldırmaktadır.

Bir tarım satış kooperatifinin kurulabilmesi için en az on üreticinin bir araya gelmesi gerekmektedir. Satış kooperatifleri birliğinin kurulması için ise en az üç Tarım Satış Kooperatifinin bulunması lâzımdır (md. 1). Satış Kooperatiflerimiz birçok bakımdan devletin idaresi altındadır. Nitekim Kooperatifler ve birlikler, Sanayi ve Ticaret Bakanlığının ekonomik ihtiyaç ve verimlilik bakımından yapacağı inceleme sonunda, müsaadesi ile kurulabilecek (m6. 1). Diğer taraftan kooperatifin çalışma ve işleyişini düzenleyen ana sözleşmeler T.C. Ziraat Bankasının görüşü de alınarak Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca hazırlanarak Bakanlar kurulunca kabul edilmektedir.

Kooperatif ve birlik Organları, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetim Kurulu ve Müdürlük-Genel Müdürlüktür.

Genel kurullar en yetkili organ olmakla beraber, burada alınan kararlar belirli bir süre içerisinde onaylanırsa kesinleşir (md. 8)

Yönetim kurulları, genel kurula üyeleri arasından seçilecek dört üye ile kooperatiflerde müdür, birliklerde genel müdür veya vekilinden teşekkül eder. Kooperatiflerde müdür, birliklerde genel müdür yönetim kurullarına başkanlık eder. Ayrıca seçimle gelen üyeler aralarından, başkan vekili seçerler. Ayrıca devlet adına destekleme alımları yürütmek üzere görevin verildiği tarihten desteklemeye konu olan ürünün satışını tamamen yapılmasına kadar, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve T.C. Ziraat Bankasının Yönetim kurullarına birer temsilci ile katılması öngörülmüştür. Seçimle gelen yönetim kurulu üyelerinin kooperatiflerde en az ilkokul ve birliklerde ortaokul mezunu olmaları şartı getirilmiştir (md. 9).

Denetleme kurulları, kooperatiflerde genel kurula katılan ortaklar arasında veya dışarıdan seçilecek iki üyeden, birliklerde ise; genel kurulca temsilciler arasında veya dışardan seçilecek iki üye ile, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ve T.C. Ziraat Bankası mensupları arasından görevlendirileceği birer temsilciden teşekkül eder.

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Seçimle gelen denetçilerin, kooperatiflerde en az ortaokul, ve birliklerde lise mezunu olmaları şart koşulmuştur (md. 10).

Yönetim kurulu üyeleri ile Denetçilerin ve Birlik Genel Müdürlerinin ücret veya huzur hakları Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca belirlenmektedir. (Md. 9 ve 10).

Kooperatif müdüleriyle birlik ve kooperatiflerde imzaya yetkili personelin tayini ilgili bakanlıkca yapılır. Birlik Genel Müdürleri ise ortak kararname ile tayin olunmaktadır. Genel müdür yardımcıları, genel müdürün teklifi yönetim kurulunun kararı ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığının onayı ile atanır.

Genel müdür ve yardımcılarının yüksek öğrenimli ve ekonomi ve kooperatifçilik konularında yeterli tecrübe sahibi olmaları şartı bulunmaktadır (Md. 11).

Seçimle işbaşına gelen Yönetim ve Denetleme kurulu üyelerinden, göreve son verme, çekilme, ve herhangi bir nedenle görevi sona erenlerin yenileri seçilinceye kadar Bakanlık geçici üyeler tayin edebileceklerdir. (md. 14). Yönetim ve Denetim kurulu ile personelin görevine Sanayi ve Ticaret Bakanlığı veya görevlendireceği kuruluşlar ile T.C.Ziraat Bankasıyla yapılacak soruşturma sonucuna göre gerekirse son verilir.

Ayrıca Kooperatif ve Birliklerin Bakanlığın ve T.C. Ziraat Bankasının teftişine tâbidirler. Bu kere getirilen bir hükümle (md. 16). Kooperatif ve birliklerin en az % 51 hissesine sahip oldukları kuruluşların teftiş ve denetiminin Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca yapılacaktır. Ayrıca birliklerde bağlı kooperatiflerin teftiş ve denetim görev yetkisini taşımaktadırlar.

Ortak ile kooperatifleri, kooperatifler ile bağlı oldukları birlikler, yönetim kurulları ile müdürlük ve genel müdürlük arasındaki ihtilafların Sanayi ve Ticaret Bakanlığının hakemliği ve tâlimatına göre çözümleneceği hükmü yer almaktadır (m6. 24). Kooperatif ve birliklerin ekonomik ve idarî zaruretler gereği olarak birleştirilmeleri, ayrılmalari, çalışma alanlarının genişletilmesi veya daraltılması, merkezlerinin başka bir yere naklinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığının talimatına göre işlem yapılması esastır.

Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri ile ilgili bu mevzuat hükümlerinden anlaşılıyor ki, tabandan idarenin temeli olan genel kurul hiçe sayılmakta önemli kararların verilmesi ve idarî tayinlerin yapılması Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca teftiş ile ilgili hususlarda T.C. Ziraat Bankası etkili kılınmaktadır.

Tarım Satış Kooperatifleri ile birliklerinin esas görevi, ortakların teslim ettikleri ürünleri değerlendirmek ve pazarlamaktır. Ancak hükümetçe görülecek lüzum üzerine koruma amacıyla da kooperatifler ortak olmayanların ürünlerini alarak pazarlayabilirler. (m6. 27). Alımla görevlendirilen birliklere bir "hizmet komisyonu" ödenmesi söz konusudur. Bu hükme dayanarak devlet destekleme alımlarını kooperatifler aracılığı ile yürütmektedir. Bu durum kooperatifçilikle tamamen ters bir işleyiş olduğu halde, devletin güdümlü kooperatifçiliği devam edecek demektir. Devletin gelişen ülkelerde, tarımı koruma çalışmaları gerekli karşılanabilir, fakat öncelikle ortakların menfaatini gözetmesi beklenen kooperatiflerin, devletin talimatı ile ortak olmayanlara hizmet götürmesi, ortak olup, olmamak arasındaki farkı ortadan kaldırdığından, ortak, kooperatif ilişkisi zayıflamakta ve kooperatif çalışmalarına ilgisiz kalmaya yönelmektedir.

Tarım Satış Kooperatiflerinin her ne kadar yönetim kurulları genel kurullarla seçiliyorsa da, yöneticilerin Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca, tayin, terfi, azil ve takdir edilmeleri, genel kurullarca verilecek kararların bakanlık onayı ile kesinleşmesi, idari tasarrufun hukuki tasarrufun üzerine çıktığı şeklinde değerlendirilmektedir.

5.2.2. Tarım Kredi Kooperatifleri

Tarım Kredi Kooperatifleri, ortaklarına mümkün olduğu kadar ucuz kredi sağlamak amacıyla kurulan kooperatiflerdir. Genellikle küçük çiftçilerin ortak olduğu kooperatifler, ortaklarının tek başına alamadığı krediyi onlara, maliyetine temin etmeğe çalışırlar. Bankalar daha çok büyük çiftçilere, tüccarlara ve sanayicilere kredi vermeyi tercih etme küçük çiftçilere kredi vermekte güçlükler çıkarmaktadır. Ancak 1979 yılında T.C. Ziraat Bankası kanununda yapılan bir değişiklikle, teminat açısından büyük kolaylık getirilmiş, projeye dayalı orta ve uzun vâdeli yatırım ve işletme kredilerinin kullanılabilmesi için, projenin geçerliliği, işletmecinin güvenilirliği prensibi kabul edilmiştir. Çiftçiler bankaya güven vermediği takdirde ipotek yolu ile kredi açma yoluna başvurumaktadırlar. Yeni kanunla getirilen uygulamanın sonuçlarını değerlendirmek için yeterli süre geçmemiştir. Fakat sağlanan bu kolaylıklara rağmen, bankalarca yeterli plâsman sağlanamaması dolayısıyla kredi kuruluşlarından kredi alamayan çiftçiler, özel kişilerden yüksek fâizle borç alma yoluna giderler. Genellikle % 40-60 arasında olan yıllık fâiz oranı, bazı durumlarda % 100 ü de aşar. Bu yüksek fâiz nedeniyle çiftçi borçtan kurtulamamakta, tasarrufta bulunarak işletmesini geliştirememektedir.

Bankalardan ve şahıslardan elverişli şartlarda ve yeteri miktarda kredi sağlayamayan çiftçilerin başvurabilecekleri tek kuruluş Kredi kooperatifidir. Tarım Kredi Kooperatifi, ortaklarıyla tasarruf sahipleri veya kredi kuruluşları arasında aracılık yaparak, ortak üreticilerine ucuz kredi teminine çalışır.

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'deki Tarım Kredi Kooperatifleri genellikle 1847 de Almanya'da kurulmuş olan Raiffeisen kredi kooperatiflerinin prensiplerine göre çalışırlar. Kooperatifin hisse senetsiz kuruluşu, sınırsız sorumluluk bulunması, çalışma alanının darlığı, memurların ücretsiz çalışması, yedek akçe toplanması, yönetim ve kredi vermede aranan özel şartlar olarak anılan bu prensiplerde, bu kooperatiflerin kuruluşundan bugüne kadar, önemli bir değişiklik olmamıştır.

Türkiye'de üreticiye kredi sağlayan ana müessese, olarak bugünkü bünyesine 1939 yılında, 3202 sayılı kanunla kavuşan T.C. Ziraat Bankası ile,, ilk olarak 1929 da kurulan ve daha sonrada 1935 yılında 2836 sayılı Raiffeisen prensiplerine göre tâdil edilen Tarım Kredi Kooperatifleridir. Ancak memleketimizde 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu 35 yıl uygulanmaktan sonra 1972 de kaldırılmış, yerine 1581 sayılı Tarım kredi kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu çıkarılmıştır. Daha sonra 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununun Bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna iki ek ve üç geçici madde eklenmesi hakkındaki Kanun hükmündeki 27.7 sayılı kararlara (18) ile bu kooperatiflere yeni bir işleyiş ve çalışma şekli verilmiştir.

Tarım Kredi Kooperatifleri, üreticiler tarafından aralarında ekonomik menfaatlerini korumak ve özellikle meslek ve geçimleriyle ilgili ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla karşılıklı yardım ilkesini dayanan ve tüzel kişiliği olan değişir ortaklı, değişir sermayeli kuruluşlardır. Ortaklarına, işçi temini, tohumluk, fidan, fide ziraî âlet ve edevât satın alma gibi işletme masrafları ve diğer tarımsal üretimle ilgili giderleri karşılamak üzere kredi açarlar. Ayrıca kanunda; el sanatlarını geliştirmek, ortak ürünleri değerlendirmek, ortakların müştereken yararlanabilecekleri her çeşit makina, ekipman ve tesisleri edinmek ile mevduat toplamak, buncacılık hizmetleri ve sigorta acen telîği yapmak (md. 3), bu kooperatiflerin çalışma konuları arasında zikredilmektedir.

Her ilde veya bir kaç il dahilindeki kooperatiflerin kurdukları bölge birliği'de bu çalışma konularını düzenlemeye yardımcı olmak yanında, kooperatifleri denetlemek görevini de yüklenmişlerdir.

En az beş bölge birliği de Merkezi Birliğini kurmaktadırlar. Merkez birliği, kooperatif ve kooperatifçilik ilkekerine uygun olarak çalışmasını sağlamak, onlara finansman kaynakları temin etmek, üretim ve tüketim maddelerini toptan sağlamak, imal etmek gerekirse ithalat ve ihracat yapmak, kooperatif ve bölge birliklerini denetlemek, personel politikalarını tespit etmek gibi birden fazla amacı gerçekleştirmek ile yükümlüdürler (Md. 3).

---

(18)18.6.1984 gün ve 18435 sayılı mükerrer Resmî Gazete.

Kooperatif, bölge ve merkez birliklerinde işlerin kanununa sözleşme ve diğer mevzuat hükümleri ile Tarım, Orman, ve Köy İşleri Bakanlığı ve kooperatif üst kuruluşlarının tâlimatları ile genel kurul ve yönetim kurulları kararına uygun olarak müdür, bölge müdürlüğü ve genel müdürlük tarafından yürütüleceği hükme bağlanmıştır. Genel müdür ortak kararname ile, genel müdür yardımcıları ile bölge müdürleri ise genel müdürün teklifi Merkez Birliği yönetim kurulunun görüşüne dayanarak Tarım Orman Köy İşleri Bakanı onayı ile tâyin edilir. İmzaya yetkili personel Genel müdürün teklifi ile yönetim kurulunun onayı atanırlar, Diğer tâyin işlemleri Genel Müdürlükçe yürütür.

Kooperatifin organları genel kurul, yönetim kurulları ve denetim kurulu ile müdür, bölge müdürü, ve genel müdür gibi yürütme kademelerinden oluşmaktadır.

Kooperatiflerde yönetim kurulu, genel kurulca seçilen dört üye ile kooperatif müdürü veya vekilinden teşekkül eder. Bölge birliklerinde yönetim kurulu, genel kurulca temsilciler arasından seçilerek beş üye ile T.C. Ziraat Bankasının bir temsilcisi ve bölge müdürü veya vekili olmak üzere yedi kişidir. Merkez birliğinde yönetim kurulu ise genel kurul temsilcilerinin aralarından seçecekleri altı üye ile Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve T.C. Ziraat Bankası mensupları arasından görevlendirilecek birer temsilci ile genel müdür veya vekilinden teşekkül eder (Değişik md. 10). Kooperatiflerde müdür, bölge birliklerinde bölge müdürü, merkez birliğinde genel müdür yönetim kurullarına başkanlık eder. Diğer taraftan kooperatiflerde bir, bölge ve merkez birliklerinde seçimle gelenlerden ikişer üye, yönetim kurulu üyeleri arasında yapılan seçimle gelenlerden ikişer üye, yönetim kurulu üyeleri arasında yapılan secimle başkan vekili olur. Yönetim kurulu üyelerine seçilecekler, kooperatiflerde okur yazar, bölge birliklerinde en az ilkokul, Merkez Birliğinde ise en az lise lezunu olmaları, tâyinle gelenlerin ise yüksek tahsilli olmaları şarttır (Değişik Md. 4).

Yönetim kurulu ve deneticiler ile personel Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı veya bu bakanlığın görevlendirilmesi halinde T.C. Ziraat Bankasının yapılacak soruşturma sonucu, görevleri ilgili suçlu veya kusurlu oldukları görülürse, görevlerine son verilir. Göreve son verme işlemi, kooperatif ve bölge birlikleri de üst kuruluşca, Merkez birliğinde ise Tarım Orman Köy İşleri Bakanlığınca yerine getirilir. Bakanlık temsilcisi, bu bakanlıkca Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Banka temsilcilerinin görevlerine ise bakanlığının talebi ile bu kurumlarca son verilir.

Tarım Kredi Kooperatifleri ile ilgili ana sözleşmenin ilgili kuruluşlarında görüşü alınarak Tarım Orman Köy İşleri Bakanlığınca hazırlanarak, Bakanlar Kurulunca kabul edilir.

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE TARIM KREDİ VE SATIŞ KOOPERATİFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kooperatiflerde, bölge birlikleri genel kurulların verecekleri kararlar Merkez Birliğinin tasdiki ile kesinleşirken, Merkez Birliği genel kurullarının verecekleri kararlar ilgili Bakanlığın onayı ile kesinlik kazanmaktadır. Kooperatiflerle Bölge birliklerinde ve Merkez Birliğinde işlerin, kanun, anasözleşme, üst kuruluş tâlimatları ve yönetim kurulu kararları yanında, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığının tâlimatiyle yürütüleceği hükme bağlanmış ve Bakanlık talimatına uymayanların sorumlu tutulacakları belirtilmiştir.

Kooperatif ve bölge birliklerinde genel kurullarda iki denetçi seçilirken, Merkez Birliğinde denetçi sayısı dört olarak belirlenmiştir. Bunlardan ikisi seçimle gelecek, diğer ikisi ise bakanlar ve T.C. Ziraat Bankası tarafında oturacaktır.

Kooperatifler bağlı buldukları bölge birliği ve merkez birliğinin, bölge birliği merkez birliğinin teftiş ve denetimine tâbidir. Ayrıca kooperatifler, bölge birliği ve Merkez Birliği Bakanlığın teftiş ve denetime tabidir. Bakanlık Ziraat Bankasını bu işle görevlendirilebilir. Kooperatif bölge ve Merkez birlikleri denetim sonucu verilecek tâlimata uymak zorundadırlar.

İzahlardan anlaşılacağı gibi bakanlıkların tâyin yetkilerinin Genel Müdürle sınırlandırılmayıp, daha alt kademelere kadar genişletmesi, kooperatifçilik ilkeleri ile bağdaşmadığı gibi, bu kuruluşları hür kooperatif olmaktan da çıkarr. Tarım kredi kooperatiflerine Bakanlığın tâlimatlarına uymağa mecbur eden hüküm (237/md 10) devlet müdahalesini en kesif bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira kooperatifçilikte, kooperatiflerin kendi yetkili organları dışında herhangi bir merciden tâlimat alması kabul edilemez. Bakanlığın tâlimat verme yetkisinin ancak teftiş ve soruşturmalara inhisar ettirmek doğrudur ki, bu da esasen kararâmeye (Ek md. 2) yer almaktadır.

Kooperatiflere bu şekilde yoğun devlet müdahalesi sonucu, kooperatife kayıt olan ortağın bir devlet müessesesine kayıtlı olduğunu, kuruluşun kendi kuruluşu olarak benimsemediği söylenebilir. Bu durum ortak-kooperatif ilişkilerini zayıflatmaktadır. Devletin kooperatifçiliğe fazlası ile müdahalesi, eğer sınırları belli edilmezse, organizasyon içinde dengesizlere sebep olmaktadır. Bu dengesizlikler ortakların menfaatlerini azaltmakta, dolayısıyla kooperatife katılmayı önlemektedir. Bu problemin halli için devlete en azından yönetimden çekilmesi sadece dışardan ve üst kuruluşlar aracılığı ile desteklemesi gerekir.

Tarım Kredi kooperatiflerinin kuruluşlarından bu yana uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen, bu kooperatifler halâ devletin tarımda uygulayacağı kredi politikasının bir aracı olmaktan kurtulamamışlardır. Kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde çalışan kooperatifler hükümetlerin kredi politikasının yürüten gönüllü kuruluşlardır. 1581 sayılı Kanunla tarım kredi kooperatifleri çok yönlü çalışan (mevduat, toplama, banka işlemleri yapma, sigorta v.b.) kooperatifler haline dönmüşlerdir. Ancak haliha-

zır durumlarında T.C. Ziraat Bankasına bağlı kredi dağıtma niteliklerinde bir değişme olmamiştır. Yeni kanunda yönetim ve denetleme kurullarının görevlerine son verme ve nihayet genel kurul kararlarının yürürlüğe konması Bakanlığının onayına bağlıdır. Bu husus kooperatifçilik ilkelerini zedeler mahiyettedir.

ZUSAMMENFASSUNG

Man begegnet die Zusammenarbeit und Kooperationsbewegungen in alten Gesellschaften. Aber kann das Beginn der modernen Genossenschaftlichen Bewegung in 19. Jahrhundert angenommen werden. In diesem Sinne wurde die genossenschaftlichen Bewegung in der Türkei mit kreditgenossenschaften begonnen. Die genossenschaftlichen Bewegung zeigte sich in der welt eine Entwicklungsphase von traditionellen Genessenschaften zu den integrierten Genossenschaften, die durch grasseren Geschaefstvolumen charekterisiert sind.

Die von der Regierung erlassene Bestimmungen, die auf die in der landwirtschaftstaetigen Waren-und kreditgenossenschaften abzielt, verringert die Beteiligung von Mitgliedern in den Verwaltung der Genossenschaften. Ausserdem findet man dieser Regelungen antidemokratisch.

SERBEST İKTİSAT POLİTİKASI

1950 ve 1980 Sonrası Uygulamaların Bir Mukayesesi

Alâaddin KORKMAZ

ÖZET

Türkiye'de 24 Ocak 1984'den sonra tatbika başlanılan iktisâdi siyâset, bugün de büyük bir alâka ile münâkaşa edilmektedir.

Yeni İktisâdî Politika'ya yöneltilen tenkidlerden biri de, bu politikanın "yeni" olmadığı, 1950 sonrasında bir müddet denendiği ve muvaffakiyetsizlik neticesinde kısa zamanda terkedildiği yolundadır.

Bu kısa araştırmada, zikredilen iddiâ "varsayım" olarak ele alınmış ve Türkiye'de 1950 ile 1980 sonrasında uygulanan liberal iktisat siyâsetlerinin anahatlarıyla incelenmesine ve mukayese-ne teşebbüs edilmiştir.

İncelemede, Dünya (Batı) ve Türkiye'deki iktisâdî gelişmeler bir bütün olarak mütâlaa edilmiş; her iki devrede, liberal memleketlerin model tercihleriyle Türkiye'nin gerçekleştirdikleri arasında paralellikler aranmış, farklılıklar gösterilmiş ve son olarak da Türkiye'nin her iki devredeki iktisâdî siyâsetinin karşılaştırılması yapılmıştır. Mukayese sonunda; Türkiye'nin, her iki dönemde de Batı'daki umumi iktisâdî buhranların tabii bir neticesi olarak, liberal memleketlerin sistemlerini esas alan model tercihleri yaptığı; lâkin, bâzı önemli eksiklik ve farklılıklarla ve gecikerek bir model teşekkül ettirmeye çalıştığı sonucuna varılmıştır.

1950 ve 1980 sonrası liberal iktisat politikalarının ise —mâhiyetleri farklı krizlerden doğduğu için— tamâmen farklı bir karakter taşıdığı tesbit edilmiştir. Buna göre, 1950 sonrasının para arzını genişletici, fâiz hadlerini düşürücü dövizde, % 50'yi geçen "narh" sistemi ile ticârî sektöre kaynak aktarıcı ve neticeten teşekkül eden sermâyeyi ithal ikaamesi yolu ile yatırımlara dönüştürücü mâli politika ve hizmetler sektörüne ağırlık veren yatırım siyâsetinin yerini, 1980 sonrasında, esâsı "sıkı para" politikası ve Türkiye şartlarının elverdiği "serbest pazar" ekonomisi olan bir modelin tercih edildiği görülmüştür. Bu modelde başlıca hedef, enflasyon ve işsizliği (stagflasyon) kaldırmak, emisyonu daraltmak, faizleri yüksek tutarak tasarruf meylini artırmak; dövizde narh ve ekonomide sübvansiyonları kaldırarak ve dış ticarete tam bir liberasyona gidilerek ekonomiyi serbest piyasa kâidelerine göre işletmek esas alınmaktadır.

SERBEST İKTİSAT POLİTİKASI
1950 ve 1980 SONRASI UYGULAMALARIN BİR MUKAYESESİ

GİRİŞ

Türkiye'nin iktisâdî hayatına Ocak 1980'den sonra veri'en yeni istikamet, o tarihten itibaren hemen her plâtfomda geniş tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar bugün de bütün canlılığı ile devam etmektedir.

Tartışmalarda, "Uygulanan politikanın Türkiye için yeni olmadığı, 1950 sonrasındaki birkaç yıllık devrede benzer bir iktisâdî siyâsetin denendiği, başarısızlığı sebebi ile sonradan terkedildiği" yolundaki iddiâlar da yer almıştır.

Çalışma, mukayese devrelerini ayrı ayrı ele alıp özelliklerini tesbit etmeye çalışan iki bölümle, mukayesenin yapıldığı üçüncü bölümden meydana gelmiştir. İlk iki bölümde, öncelikle o tarihte dünyanın ekonomik durumuna kısaca bakıldıktan sonra Türkiye'nin durumu özetlenmiş ve son olarak da inceleme konusu olan politikaların ana çizgileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise bu devrelere ait politikaların benzer ve farklı yanları belirtilmiştir.

1.1950 SONRASI SERBEST İKTİSAT

1.1 Genel olarak Dış Ekonomik Gelişmeler

xx.yy, hemen her bakımdan olduğu gibi, iktisâdî sâhada da milletlerarası etkileşmelerin çok fazla geliştiği bir yüzyıldır. I.Umumi Harb'den sonra belirlenen "entegrasyon"lar, II. Harb'den sonra hemen hemen millî ekonomilerin yapısını tâyin eden en önemli unsur olma özelliğini taşıyor olmuştur. Şüphesiz, devletlerin gelişme seviyelerine göre bu entegrasyonun rolü de artmaktadır. Bu itibarla millî ekonomilerin dünyada görülen konjontürel dalgalanmalardan değilse bile, bu dalgalanmaların doğurduğu "olgu" olan "buhran" (Bunalım, kriz) lardan tecrid edilmesi mümkün olamamaktadır. "En genel anlamı ile 'bunalım', ekonomik gelişme sürecinde mal ve hizmet etkileşimiyle tüm ekonomik unsurlar arasındaki ilişkilerin kopukluğa uğramasıdır."¹

---

1 Enver Özcan, *Ekonomik Bunalımlar*, Ank. 1981, 1.s

Büyük bir üretim fazlası ve talep azlığından kaynaklanan 1229/30 Buhrânı'nın gelişmiş kapitalist ülkeler için fevkalâde şiddetli olan neticelerinin Türkiye'ye aynı ölçülerle aksetmemiş olmasının önemli bir sebebini, "cılız" bir ekonomiye sâhip olmasında aramak icâbetmektedir.²

Siyâsî ve ideolojik tercihler bir yana bırakılacak olursa, "entegrasyon" olarak belirtilen dünya ekonomisine, gelişmiş Batılı kapitalist ülkelerin yön verdiği bir vâkiadır. Bu sistemde, iktisadî hayâtı, serbest bir şekilde (arz ve talebe göre) teşekkül eden "fiyat"lar meydana getirmektedir. Fiyatların seyrine göre, âzami 40-50 senelik bir müddeti içine alan ve daima bir evvelkinin tersi bir karakter taşıyan "devre"ler periyodik olarak vukû bulmaktadır. Meselâ, kabaca sanayileşmeden itibâren,

- 1800-1840 Fiyatlarda azalma temâyülü görülen devre
- 1840-1870 Fiyatların yükseldiği devre
- 1870-1900 Fiyatlarda düşme temâyülü görülen devre
- 1900-1947 Fiyatların yükseldiği devre (kriz yılları hariç)

şeklinde bir tasnif yapılmaktadır.³ Bu "devre"lerin özelliklerine göre getirdiği problemler veya buhranlar sözkonusudur. Teoride, devreyi belirleyici faktörler de farklı farklı gösterilmiştir. Klâsik iktisat teorisi, bir "buhran" kabul etmediği için, "devrevî hareket"lerden farklı olarak zuhûr eden 1929/30 krizini şaşkınlıkla karşılamış ve liberal iktisat tarihinde ilk defa klâsik anlayışın dışında farklı bir teori geliştirilmek suretiyle, ayırdedici özelliği (arz-talep kanununa aykırı olarak) "üretimle birlikte fiyatların da düşmesi" olan kriz, "müdâheleci" bir anlayışla atlatılabilmektedir.

- 2 "(Buhran) ülke içinde fiyat ve üretim düşüşlerine, işsizliğe ve genel olarak ekonomik durgunluğa neden olmuştur." (Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Ank. 1984, 62.s) Bu yüzdendir ki, ülkeyi yönetenler "ekonomik politika arayışları" içine girmişlerdir. (İ. Tekeli-S.İlkin, *1929 Dünya Bunalımında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ank. 1977'den zikr. Kepenek, 85.s) "Teşebbüs-i şahsî"ye istinad eden serbest Fıkra denemesi hatırlanırsa bu "arayış"ların çeşitli yollardan sürdürüldüğü anlaşılır. Dolayısıyla "Devletçilik" yolundaki tercih (gösterge olarak 1933 İ. BYSP kabul edilebilir) "buhran" a karşı bir iktisadi politika sayılabılır. Ancak, "kriz" in Türkiye için sınırlı olan tesirleri düşünülürse "devletçiliğin Türkiye'ye has şartlardan doğduğu" yolundaki görüşlere (meselâ, bkz. Kepenek, 64.s) katılmak daha doğru olacaktır.
- 3 A.H. Hansen, *Para Teorisi ve Maliye Politikası* (Çev. Ahmet Kılıçbay), İst. 1959 5-6.s Keza, *Keyder'in yorumuyla*, kapitalist dünya ekonomisi, tarih içindeki seyrî ile devrevî hareketlerle doludur. Uzun süren büyüme devrelerini uzun bunalım devrelerini takip ediyor. Her büyüme devresi öncekine göre farklı bir dünya işbölümü, farklı teknolojik bağlar, farklı kontrol ve aktarım mekanizmaları, farklı kurumsal yapı getirir. (Biz bunu "birikim tarzları" diye algılayabiliriz) Bir devre 50 yıl sürüyor, yarısı büyüme, diğer yarısı bunalım... Her büyüme farklı bir "teknoloji" veya "metâ" etrafında gelişiyor. (Çağlar Keyder, *Kriz Üzerine Notlar*, *Toplum ve Bilim*, Yaz-1981, s: 14,14. s)

SERBEST İKTİSAT POLİTİKASI
1950 ve 1980 SONRASI UYGULAMALARIN BİR MUKAYESESİ

Keynes'in geliştirdiği "Genel Teori" "... en kısa bir tanımıyla, ülke devletinin piyasasının işleme sonucu oluşan gelir dağılımını değiştirci; geliri, dolayısıyla talebi yeniden dağıtıcı iktisâdî politika"⁴ va'zetmektedir. "Genel teori, aslında bir dizi değişkenler (yatırım, gelir, tüketim, birikim, istihdam) ve bunlar arasındaki ilişkiler teorisi. Amaç, bu ilişkilerin tam istihdamı nasıl gerçekleştirebileceklerini araştırmaktır."⁵ Keynes'e göre:

Ekonomi (veya toplum) kendi kendine, arzulanır sonuçları çıkaramaz; bu yüzden de müdâhele gerekir. (Ama) bu müdâhele ekonomi ilminin çizeceği çerçeve içinde olur. Nihâf amaç, ekonominin büyümesidir. Büyüme ve ekonomik denge (tam istihdam, altı muvazene hâli) devlet müdâhelesi meticesinde ortaya çıkar. "Doğru teşhis ve doğru metodlar problemleri ortadan kaldırır". O halde teknokratın dediği yapılmalıdır.⁶

Keynes, bütün bu hedefleri, aşağı yukarı, "para" üzerine kurulacak politikalara dayandırmıştır. Ona göre, insanlar "likid para" yı üç sebeple tercih ederler; Mübâdele ihtiyacı (ticarî sebep), ihtiyat sebebiyle ve spakülasyon amacıyla (psikolojik sebepler)⁷ "Halk, millî gelirin muayyen bir kısmını âtil nakit hâlinde muhafaza eder ve fâiz haddi muayyen psikolojik asgarinin üstüne çıkmadıkça millî gelirle âtil depolar arasındaki nispet sâbit kalır."⁸

Keynes, bu tesbitten sonra, "para otoriteleri"nin arz yönünde yapacakları değişikliklerle fâiz oranına tesir edebilecekleri ve kamu harcamaları ile talebi canlandırarak istihdam seviyesini yükseltebileceklerini söyler.⁹ Böylece, Keynes, toplam efektif (gerçek) değeri düşüren "birikim"e karşı çıkar; devletin, müdâhelesi ile "tam istihdam"ı sağlayıp (devlet bütçesinde "denge için denge" anlayışından vazgeçerek) "ekonomiyi canlandırması" gerektiğini söyleyerek "klâsik"lardan ayrılır.¹⁰

4 Keyder, 8.s

5 Özcan, 85.s

6 Keyder, 24-25. s

7 Özcan, 9.s

8 Keyder, İbid

9 Özcan, 92-94.s

Keynes'in genel denge sistemi, üç temele dayanır: Kullanılabilir gelire tüketim arasındaki bağıntıyı kuran harcama meyli (tüketim fonksiyonu), faiz haddi ile elde tutulan para arasındaki bağıntıyı kuran likidite meyli (likidite fonksiyonu), faiz haddi ile yatırım arasında bağıntıyı kuran yatırım talebi sedülü (veya sermayenin marjinal etkinliği/Yatırım fonksiyonu)... bozulan denge bu unsurlardan hangisinde ise usulüne uygun müdâhele edilerek netice alınabilir. (Nuri Karacan, 1950-67 Arasında Türkiye'de Para Talebi, Türkiye'nin İktisadî Gelişme Meseleleri, c:1, İst. 1971, 221.s)

10 Özcan, 95-96. s

Keynes'in 1930 öncesinde ortaya atmağa başladığı ve 1936'da sistemleştirdiği görüşler, harb sonrasında kesin olarak tatbik edilmeğe başlanır ve 1946'da yeni bir "devre" (büyüme devresi) teşekkül etmeğe başlar. Bu devre, son "kriz" in başlangıcı sayılan 1971'e kadar devam edecektir.

1.2 Dönemin Türkiye'deki Görünüşü

1946'da "çok partili demokrasi"ye geçmeye karar veren Türkiye'de de iktisâdî politikanın yavaş yavaş değişmeye başladığı görülür. Dünyada "laissez faire.."ci anlayıştan "müdâheleci" anlayışa geçilirken, Türkiye de "devletçi" anlayışını tashih ederek, "özel sektör"e doğru yönelmeğe başlar. "Devletçi" CHP'nin 1946 Hükümet Programında: "Devlet teşebbüslerinin husûsî teşebbüslerce başarılabilecek sâhalara yayılmasını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız."¹¹ denilmektedir.

"II. Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası ticaretin geliştirilmesi dünyaca hedef olarak kabul edilmiş, Türkiye'de aynı gayeyi adım adım tâkip etmiştir. Nitekim, 1946 yılında Türk parası devalüe edilmiş, dış ticaret çok yanlı hâle getirilmiş, takas ve kliring usûlü ise tahdit edilerek.. çok yönlü dış ticaret rejimi geliştirmek üzere yeni adımlar atılmıştır. İlginçtir ki devalüasyona rağmen ödemeler dengesi 1946 yılından itibaren açık göstermeye başlamış..herhalde, çok yanlı dış ticaret ve liberasyon ile bir arada alınmış olan 1946 devalüasyon kararı etkili bir tedbir olmaktan uzak kalmıştır."¹²

1947 ve sonrasında Truman doktrini ve Marshall Yardımı çerçevesinde "entegrasyon"a dâhil olan Türk ekonomisinin, umûmi olarak kabul edildiği gibi, 1950'den itibaren değil, daha evvelki tercihlerle "yapısal" değişikliklere girdiğini gösteren başka gelişmeler de vardır. 1947'de hükümet, bürokratlardan meydana gelen ve daha sonra başkanının adı ile anılan ("Vaner Plânı") bir komisyona Türkiye İktisâdî Kalkınma Plânı'nı hazırlatır. "Plân, madencilik, enerji, demir-çelik, ve demiryolları dışında kalan ekonomik girişimlerin zamanla özel kesime devrini öngörüyordu... Doğrudan uygulanmamakla birlikte.. öngördüğü gelişme anlayışı dönemin egemen ekonomi politikası oldu."¹³ Zaten aynı yıl CHP programında

11 Kepenek, 140.s

12 Mükerrerem Hiç, Türkiye'de Para Politikası ve Ekonomik Gelişmenin Anahatları, *Türkiyenin İktisadi Gelişme Meseleleri*, İst. 1971, 200. s.

13 Kepenek, 140.s

SERBEST İKTİSAT POLİTİKASI
1950 ve 1980 SONRASI UYGULAMALARIN BİR MUKAYESESİ

yapılan değişiklik de partinin "Yeni Devletçilik" adı verilen bu değişiklikleri resmî-
leştirdiğini göstermektedir.

1948'de İstanbul'da toplanan "İktisat Kongresi"nde bu "Yeni Devletçilik"ın
ilkeleri tesbit edilmiştir. Buna göre, "hükümet özel girişimciliği açıkça destekle-
meli.. gelişmenin yerli ve yabancı ögelerine gerekli önemi vermeliydi."¹⁴

Aynı devrelerde Türkiye'de "inceleme" yapan yabancı "uzmanlar"da uygula-
nan "katı" devletçi politikadan, özel sektöre "önem" verilmemesinden ve dış
ticarete yeteri kadar "serbesti" uygulanmadığından bahisle tenkidler yönetirler.
Neticede "Marshall Plânı"na Türkiye de dâhil edilir. İmzalanan anlaşmaya göre,
Türkiye "...rekabeti sınırlayan, pazarlara ulaşımı engelleyen ve tekelci nitelikte
olan uygulamalardan kaçınacak"tı.¹⁵

Bu konuda son bir örnek de "zengin" yetiştirmek gibi "mâsum" bir tercihi
ilk bakışta akla getiren 3 Haziran 1949 tarihinde çıkarılan 5421 sayılı Gelir Ver-
gisi Kanunu'dur. Kanun, "100 bin TL'na kadar olan gelirleri kademeli olarak
% 45'e kadar vergilendirmesine karşılık, bu miktarı aşan gelirler için % 35 bir
vergi uygulaması" getiriyordu.¹⁶

1.3 Serbest İktisat Politikası (1950-57)

Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950'de okuduğu Hükümet Programı'nda,
devraldıkları "ekonomik miras"ı şöyle değerlendiriyordu:

*"Tek parti hükümetinden intikal eden neticeler..müsâit sayılmaz... im-
kânlar beyhude ısrâf edilmiş..hattâ tabii inkişaf seyri hatâli politikalarla en-
gellenmiş(tir).*

*Tek parti..görüş ve kanaatleri, iktisâdî ve mâli politikasına da aksetmiştir.
Vatandaş iktisâdî sahada da nüfuz altında (tutulmuş); böylece zamanla, müdâ-
heleci, kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu
tip bir devletin masrafları..artırarak, memleketi borçlanma yoluna sokmuş
olmasını; iş ve istihsâl hayatını kısırlaştırıp iktisâdî kaynaklarımızın gelişmesine
engel olmuş bulunmasını tabii görmek lâzımdır."¹⁷*

14 İbid, 93.s

15 İbid, 141.s

16 İbid

17 İzahlı DP Kronolojisi (1950-58) c: II, İst. (?), 4.s

Menderes, konuşmasının devamında, "gümrük duvarları ve her türlü imtiyazlar himâyesinde..pahalı imâl edip pahalıya satan ve buna rağmen ekonomiye yük olan, inhisarcı zihniyet mahsulü olan KİT'ler"den söz eder, geçmiş iktidarı "yerli sermaye terâkümüne mâni olmak", "kredi imkânlarını daraltmak"la suçlar. O'na göre, istihali artıracak tedbir alınmamış, borçlar 2,5 milyara yaklaşmış, ziraî istihsal 15-20 sene evvelki seviyede kalmış, dış ticaret yekûnu 1934-36 nın altına düşmüş, 214 tona yükselen altın stoku 30 tonun altına inmiş, bunların neticesinde yüksek mâliyet ve hayat pahalılığı, "geniş halk kütlelerini içtimâî sefâlete mâruz bırakmıştır."¹⁸

Buna karşılık, Menderes iktisâdî ve mâlî politikada "dört esas"tan hareket edeceklerini ifâde ediyordu; bunlar:

1) Muvazeneli bütçe, tasarruf zihniyeti, devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek;

2) İktisâdî cihazlanma : a) Bütçenin investisman kısmını genişletmek ve bunun dışında bütün imkânları yalnız istihsale tevcih; b) Husûsi teşebbüsü hukûkî, fiilî emniyetine ikna edip süratle gelişmesine yardım; c) Mevcut sermâyenin istihsale akmasını kolaylaştırmak; ç) Yabancı sermâye teşebbüs ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanmanın şartlarını tahakkuk ettirmek, îcaplarını yerine getirmek.

3) Bütçeden investisman olarak ayrılacak tahsisâtı, memleketin tabii şartlarına uygun plâna bağlamak.

4) İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve bürokrasiden kurtarmak.¹⁹

Hükümet, bu hedefler çerçevesinde icraatına hemen başlamış gerek Merkez Bankası kaynakları kullanılarak, gerekse "senetlerin yeniden iskonto edilmesi" yolu ile kredi genişlemesi sağlamış, ;doğrudan para arzını artırmış; 1951'de ticarî banka fâizlerini %12'den %8.5'a indirilmiştir. Meydana getirilen büyük kredi artışının sektörlere dağılımı incelendiğinde, kredilerin dörtte üçünün tarım ve sanayi-

18 İbid, 5.s

19 İbid, 5-9.s

SERBEST İKTİSAT POLİTİKASI
1950 ve 1980 SONRASI UYGULAMALARIN BİR MUKAYESESİ

nin dışında kullanıldığı görülmektedir.²⁰ 1950–60. dönemde gerçek gelir artışı % 30'dur. Tarımın payı azalmış, sanayiın nisbî payı değişmemiş, ulaştırma, hizmet ve diğer sektörlerin payı artmıştır.²¹

Bu durum, açıkça "tarımdan sanayiye kaynak aktarımını dolaylı mekanizmalarla gerçekleştirmek", bunun için de "döviz kurunu yüksek tutarak tarımcıyı cezalandırmak"²² şeklinde yorumlanmıştır. Aslında ticârî kesime aktarılan kaynak, belli bir "birikim" meydana getirmiş, daha sonraki "ithal ikame"ci ekonomi politika esnasında ise bu birikim "sanayi" için kullanılmıştır.

"Süratli kalkınmada lehte bir faktör de dış ticaret olmuştur. Kore Savaşı dolayısıyla dış ticaret hadleri Türkiye lehine gelişmiş, böylece ithalat imkânları ve piyasada mal arzı gelişmiştir. ...Dış ticaret rejimi değiştirilmiş ve EPU ve OEEC nizamları mücbince liberasyon genişletilerek ithalatın % 60'ı bu rejime tâbi tutulmuştur (neticesinde) ..ithalât ihracattan çok daha büyük bir hızla yükselmiştir. ... ödemeler açığı özel bankalardan sağlanan yüksek fâizli kredilerle karşılanmıştır."²³ Neticede, 22 Eylül 1952'de liberasyondan tâbi malların "tescil" şartı getirilmiş, 20 Nisan 1953'ten itibaren de serbest ithalât sistemi terkedilmiştir. 1953-58 arasındaki dış ticaret 4 liste üzerinden ve "kota" esas ile yürütülmüştür.²⁴ Liberasyon döneminde, bedeli TL olarak Merkez Bankası'na yatırılmış olan ithalâtın döviz karşılıkları yabancı ülke ihrâçatçısına ödenememiş ve bu borçlar ancak 1959'da yapılan anlaşma ile "ödeme plânı"na bağlanabilmiştir.²⁵ Böylece iki yıl boyunca devam eden "serbest iktisat" yerini tekrar "güdümlü iktisat"a bırakmıştır.²⁶

---

20 Kepenek, 99.s

21 Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Strüktürel Değişme, *İktisat Fakültesi Mec.*, c: 22, 167-193.s

22 Keyder, 39.s

23 M.Hiç, 202.s

24 İTİA, *Türk Ekonomisinin 50 yılı*, İst. 1979, 240.s

25 İbid, 295.s

26 Rasih Demirci, Cumhuriyet Dönemindeki Ekonomik Gelişmeler Üzerine bir İnceleme, *Karınca Der.*, s: 533, Mayıs 1981, 42-43.s

2. 1980 SONRASI SERBEST İKTİSAT

2.1 Genel Olarak Dış Ekonomik Gelişmeler

1946-71 Arasındaki "büyüme" devresinin birikim tarzı "üretici sermayenin serbestçe dolaşımı" prensibine dayanıyordu. Bunu temin edebilmek için ABD 1946'da 1/Ons'35 \$ üzerinden altını sâbit kıymete bağlamış ve milletlerarası sermaye dünya çapında rasyonel bir işbölümü ile üretimin ülkelerarası yerleşmesini gerçekleştirmişti.²⁷

1968 Vietnam savaşı, arkasından Arab-İsrail harbi ve 1970 sonrasında petrol fiyatlarındaki sıçramalı fiyat artışları ve ABD'nin dolar/altın konvertibilitesini kaldırması ile dünya ekonomisinde de yeni bir "devre" açılıyordu.

Başlangıçta bunun bir "kriz" olduğu pek düşünülüyordu. "Sekizler" diye anılan gelişmiş kapitalist ülkelerin, problemin ciddiyetini kavramaları ve müşterek kararlar almak için toplanmaları 1975'lerdedir.

Bu yeni krizin göstergesi, yüksek üretime rağmen enflasyon ve bunun yanında işsizliktir. Şaşırtıcı olan enflasyon ve işsizliğin bir arada bulunmasıdır. Bu yüzden "durgunluk" yaratan bu yeni "olgu"ya "stagflasyon" adı verilmiştir.²⁸

Keynesçi politika, stagflasyon olgusu karşısında tesirsiz kalmıştır. Bunun sebebi "böyle bir olgunun düşünülmemiş, öngörülmemiş olmasıdır. Dolayısıyla "kriz" Keynesçi politikanın tasfiyesi anlamına gelmektedir. Bu tasfiye, Friedmancılık adını alan ve Keynesçiliğin "devletin meşrulaştırıcı ideolojisi" (teknost-rüktür) ne hücumla başlayan yeni "teori" ile yapılmaktadır.

Friedmancılık, basit bir yaklaşımla, "1945 sonrasının devletçi ve teknik akıl-çığı vurgulayan ideolojisi" yerine, XI-yy liberalizminin bir "versiyon"u olarak klasik "serbest piyasa ekonomisi"ne dönüşten başka bir şey değildir. Fakat, bu teorinin "kriz" in asıl teorisi olduğunu söylemek güçtür.²⁹

27 Keyder, agm, 14.s vd

28 Özcan, age, 128.s vd

29 Keyder, 25.s

SERBEST İKTİSAT POLİTİKASI 1950 ve 1980 SONRASI UYGULAMALARIN BİR MUKAYESESİ

"Sosyal mâliyet"i, hemen.hemen, hiç dikkate almadan, "müdahale"ci bütün politikarlardan vaz geçerek, esâsı "sıkı para politikalarıyla enflasyonu önlemek" olan bunalımdan çıkış stratejisi bugün bütün gelişmiş Batılı ülkeler tarafından tatbik edilmekte, başta IMF olmak üzere milletlararası finans kuruluşları aracılığı ile de diğer bütün ülkelere "empoze" edilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde olumlu sonuçları alınmaya başlanmış olan ve temeli "devletçilik düşmanı" siyâsî ve ideolojik politikarlardan meydana gelen bu, bunalımdan kurtuluş siyasetine "Monetarizm" (yeni Muhafazakâr Saldırı) adı da verilmektedir.

2.2 Dönemin Türkiye'deki Görünüşü

Türkiye, 1970 devalüasyonu ile krizin henüz birikmemiş olan problemlerine karşı erken tedbir almıştı. Bu, bunalımı erken sezmemekten değil, birikmiş olan kendi ekonomik meselelerinden kaynaklanan bir erkencilikti. Bu karar, bütün siyâsî istikrarsızlıklara, petrol fiyatlarındaki artışlara, Kıbrıs Harbinin getirdiği ekonomik yüklere rağmen 1976 yılına kadar, önemli sıkıntıların doğmamasını temin etmiştir.

Seçim dönemi ve ardından gelen istikrarsız hükümetler, esas göstergesi "enflasyon" olan krizin, hem de çok ileri boyutlarda ortaya çıkmasına sebep oldu. Devamlı yükselen enflasyon çift rakamlara tımandı, döviz tükendi, dış ödemeler dengesi bozuldu, artık vazgeçilmez bir finansman kaynağı olan "dış borç/yardımlar" durdu. TL üzerinde yapılan küçük operasyonlar başta olmak üzere ekonomiye yöneltilen müdahaleler³⁰ başarısız kaldı. Enflasyonun zorladığı fiyatlar "narh"larla zaptedilmeğe çalışıldığı için yokluk, kuyruk ve karaborsalar alabildiğine arttı. Artık, ekonomi bir yeni karar, bir "şok"istiyordu.

2.3 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri

Anılan tarihte, Başbakan tarafından ilân edilen "İstikrar Tedbirleri", " ..yalnız bunalımdan çıkış ile ilgili düzenlemeleri değil, yeni bir ekonomik gelişme anlayışını da içine almaktadır."³¹ Bu, beş yıl önce "Keynesçi" politikayı tasfiye

30 Emin Cölaşan, 24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası, 3.b., İst. 1983, 8.s. (1977-79 arasında dört "tedbir" uygulamaya konuldu)

31 Kepenek, 459, s.

etmeye karar veren Batılı ülkelere iltihak etmekten başka bir şey değildir. (1950'de de zamanın geçerli politikası olarak Keynesçiliği de birkaç yıl gecikme ile uygulamaya başladığımız hatırlanmalıdır). Bu ekonomik kararların gerisinde "teknokrat" olarak bulunan Turgut Özal, önceki politikaları "modası geçmiş, gerçek dışı, devletleştirmeci" olarak târif ederek, "kriz" in ideolojisine uygun politikaların uygulanmasını ve IMF ve benzeri kuruluşları, "gerçekçi ve tutarlı politikalar uyguladığımızı, özel bir gayret göstererek inandırmamız" mecbûriyetini ifade etmiştir.³²

Yeni ekonomi politikasının ayırdedici özelliği, serbest piyasa şartlarında oluşacak "fiyat"ların iktisadî hayatı tâyin etmesinden ibârettir.³³

Bu tercih istikametinde –bir kısmı birikmiş olan problemleri halletmek, bir kısmı da yeni politikayı yerleştirmek amacıyla– bir dizi tedbir alınmıştır. DPT'ye göre, yeni kararların alınmasını gerektiren ortam şöyle doğmuştur: Petrol krizi ve siyasi amaçlı dış kısıtlamalar (ABD ambargosu) ödemeler dengesini bozmuştur. Bunun sonunda, borçlar ödenemez ve ertelenemez olmuştur; döviz kaynakları azalmıştır; genişlemeci politikaların devamı enflasyonist baskı ve ödemeler dengesi baskısını artırmıştır. Bu yüzden de, spekülâtif faaliyetler artmış, kıtlık başlamış, tasarruf azalmış, üretim yavaşlamış, tüketim kamçılanmış, çift fiyatlar oluşmuş, işsizlik artmış.. ve nihâyet ekonomi kontrol edilemez olmuştur.³⁴

Yine DPT'ye göre alınan tedbirler de şu özellikleri taşımaktadır: Fiyatların idârfî kararlarla tesbitinden vaz geçilmesi, temel mal ve hizmet kapsamının daraltılması, (Bunun) dışındaki malların fiyatının piyasa şartlarına bırakılması; gerçek değerinin de üstünde bir kıymetle "şok"a tâbi tutulan TL'nin piyasadan çekilmesi (daraltıcı para politikası), açık finansman yolunun terkedilmesi, esnek kur uygulanması, dış kaynak ihtiyacının kapatılması, tasarrufları artırmak için yüksek fâiz (1 Temmuz'dan sonra) uygulanması, talep yapısı kırılmak suretiyle dış talebin ikaame edilmesine çalışılmak, Garantisiz ticârî borçların tasfiyesi ile) yabancı

---

32 Emin Çölaşan, 301 ve 296.s

33 Kepenek, İbid

34 DPT, 1981 Programı, Ank, 1981, 39.s

SERBEST İKTİSAT POLİTİKASI
1950 ve 1980 SONRASI UYGULAMALARIN BİR MUKAYESESİ

sermayeyi özendirmeye çalışmak, vergi adaleti.. ve gelir dağılımının düzeltilmeye çalışılması.³⁵ Ayrıca önemli bazı "kurumsal" değişiklikler de getirilmiştir. Bunlardan en önemlisi, ekonomiyi yönetme işinin "tek şef'e" bağlı bir ekip tarafından yürütülmesinin uygulamaya konulmasıdır.

Ekonomik politikanın olumlu neticeleri aynı yıl içerisinde görülmeğe başlanmıştır; fakat, —ekonomik siyaseti yürüten Özal'ın aksine— hükümet, politikanın getirdiği "sosyal mâliyet"leri göze alamadığı için, "Banker" ve "Şirket kurtarma" işlemlerine devleti sokmuş; böylece ana politikalarından "sapma"lar meydana gelmiştir. Nitekim, Başbakan olarak yeniden ekonominin başına geçen Özel, 1984'e tekaddüm eden günlerde okuduğu hükümet programında, "enflasyonu aşağı çekici" eski politikanın uygulanacağını, "serbest pazar ekonomisinin kâidelerine riâyet edileceğini, 'şirket kurtarma' gibi müdâhelelere imkân verilmeyeceğini"³⁶ ilân etmiştir. Ayrıca, "Ekonomik Yapıyı Güçlendirme Programı" adı ile "teşkilât ve mevzuat" bakımından birtakım tedbirler getirilmiş; başta döviz olmak üzere teşekkülü tam olarak serbest piyasaya bırakılmayan hususların da "iktidar" döneminde halledileceği ifade edilmiş ve ithalâtı yasak veya müsaadeye bağlı az miktarda mal "ilân" edilerek dış ticarete liberasyon-genişletilmiştir. Başta karaborsa konusu olan sigara, içki gibi maddeler olmak üzere lüks ithalât yüksek vergilere bağlanmış, bu yolla "konut fonu"na kaynak yaratılmak istenmiştir. "Yıllardan beri devam eden ithal ikamesi anlayışı terk edilerek, ihracata dönük ve dünya sanayi ve ticaretine entegre olabilecek bir sanayileşme politikası" benimsenmiş.. nihayet, "sıkı para" politikası en katı şekilde tatbik edilmiş, KİT'lerle ilgili olarak hiçbir sübvansiyona müsaade edilmemiş, bunun neticesinde büyük zam dalgalarıyla enflasyonda ciddi sayılabilecek sıçrama meydana gelmiştir. Başbakan'a göre bunun sebebi, 1983'de alınması gereken tedbirlerin alınmaması ve ana politikalarından sapmalarıdır. Fakat, KİT'lere yapılan zamlar, "monoter" karakterli olan enflasyonu gittikçe "maliyet enflasyonu"na doğru götürmekte, "ara mallar" zinciri ile bütün ekonomiye yansıma tehlikesini getirmektedir.³⁷ Böyle bir durum ise, "psikolojik" sebeplerle de beslenince fevkalâde güç düzeltilebilir neticeler yaratabilecektir.

"Piyasa mekanizmasının düzenleyici gücüne bırakılmak istenen ekonomiyi, bu alanda olgunluğa ulaşıncaya kadar, sağlam bilgiye dayalı, hedefi belli, sistematik müdâhelelere ihtiyacı vardır."³⁸

35 İbid

36 Resim Gazete, s: 18262, 18.s

37 Ahmet Kılıçbay, Enflasyonun Aşağı Çekilmesi, *Tercüman Gaz.* 26.4.1984

38 Ahmet Kılıçbay, Sıkı Para Politikası, *Tercüman Gaz.*, 12.4.1984

3. MUKAYESE

Her iki "serbest iktisat" politikasının önemli özelliklerini ortaya koyduktan sonra bunların farklı yönleri üzerinde duralım:

Bir defa, 1950 sonrası "liberal" politikaların temelinde psikolojik "tepki"lerin önemli bir yeri vardır. Bu yüzden devrin gerektirdiği iktisat "teori"sinin oldukça dışındadır.

Her iki devre ile ilgili olarak ifade edilebilecek en büyük farklılık, birincisinin "emisyonu genişletmek", ikincisinin ise bunun aksine "sıkı para" politikalarını hedef almalarıdır.

1950 liberasyonu, dahili piyasanın "derhal massetme" özelliği dolayısıyla ödemeler dengesini bozmuştu. Halbuki, artık iç piyasanın "aç"lığını çektiği, talep ettiği kalemlerin sayısı mahdut olduğundan liberasyonun getirebileceği "açık" sözkonusu değildir. Kezâ, 1950'de gerçekçi bir döviz kuru mevcut değil ve نرخ koyulmuş iken, son devrede "esnek kur" politikası ile nispeten gerçekçi kur politikası yürütülmektedir. Hükümet, "iktidar devresinde (yâni en geç (1988))" konvertibiliteye geçeceğini ilân etmiştir.

1950'lerde kalkınma hamleleri ön plânda iken ve büyük enflasyon problemi mevcut değilken, bugün baş problem enflasyondur ve bütün politikalar bu mihver çerçevesinde teşekkül etmektedir. Bugünkü tedbirlerin ayrılmaz bir parçası "yüksek fâiz" olduğu hâlde, Menderesin ilk yaptığı icraatlardan biri kredi fâizlerinin düşürülmesi olmuştu. Çünkü, onun kalkınma hamlesi için "take off" a ihtiyacı vardı. Bu yüzden 1950'lerde KİT mâmülleri maliyetlerinin altında satılmaya devam ediyordu. Bugün ise devlet, (bir ikisi hâriç) KİT'lerdeki bütün sübvansiyonları kaldırmış, bunlara, kendilerini piyasa şartlarına uydurmaları için ikazda bulunmuştur. Neticede bu kuruluşlar çok büyük oranlarda zamlar yapmaktadırlar.

Netice itibarıyla denilebilir ki, 1950 ve 1980 "serbest iktisat" politikalarının adından başka benzer bir tek yönü -kezâ mahiyetleri farklı olmakla berâber- dış ticaretin libere edilmesidir. Her iki politika arasında evvelâ amaç, sonra da mâhiyet bakımından büyük farklar vardır.

SERBEST İKTİSAT POLİTİKASI
1950 ve 1980 SONRASI UYGULAMALARIN BİR MUKAYESESİ

SUMMARY

The new economic policy of Turkey, which was put into practice on January 24, 1980, are still subject to discussion.

One of the discussion points is that the "new economic policy" is not new, but it had been tried for some time after 1950 and was left as a result of its failure at succession.

This short research takes the point as a "hypothesis" and compares the mainlines of the liberal economic policies which were put into practice after 1950 and 1980.

The economic developments in Turkey and in the world (esp. West) have been studied as a whole in this research, and the parallel points between the liberal countries and of what Turkey has realised during these two periods have been shown, the differences are pointed out and finally, the comparison of the Turkish economic policies in these two periods have been made in this research. The comparison showed that Turkey preferred models that are founded on the systems of the liberal countries, but that the models that were formed had some important points missing in them, there were some differences and the model was formed late.

The research showed that 1950 and 1980 liberal economic policies were of different characteristics, due to their sources being of different crisis. According to this, 1950 economic policy was founded on points such as; expanding the currency flow, decreasing the interest rates, a "tax" system which was over 50 %, transferring sources to the commercial sector and turning the capital got as a result of it to investments, and giving importance to services sector. After 1980, a Turkey better have been preferred, instead of the investment policy of the 1950's. The main purposes of the new policy are; to decrease inflation, stagflation, and emission, to keep interest rates high to encourage saving, to eliminate the subventions at economy and the taxes on foreign exchange, to practice whole liberation at foreign trade and to work economy according to free market rules.

EKONOMİYE VE KOOPERATİFÇİLİĞE ETKİLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALICILIĞI

İrfan Ünver NASRATTİNOĞLU

GİRİŞ :

Halıcılık, sanat ve folklor bakımından olduğu gibi, ekonomiye ve özellikle kooperatifçiliğe etkileri bakımından da önemli bir uğraş alanıdır.

Günümüzde, bazı ülkeler, halı satışlarından dolayı, ekonomilerine büyük ölçüde girdi temin etmektedirler. Meselâ, Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan halıları sayesinde ekonomisini olumlu yönde etkilemekte; İran ve Afgan halıları halâ Avrupa piyasalarını ellerinde tutmayı başarmaktadır.

Ancak, Avrupa'nın birçok şehirlerinde büyük işyerleri açmış olan İranlılar ile Afganistanlıların Türkçe konuşmakta oldukları da hemen dikkati çekmektedir. Çünkü, bu şahıslar aslen Türk'türler.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE :

Daima Türklerin yaşadığı ülkelerde ortaya çıkan halının tarihi sıkı sıkıya Türkler'e bağlı olduğu gibi Büyük Selçuklu Sultanlığı devrinde kurulan devletlerle, bunun tekniğini önce İslâm âlemine sonra bütün dünyaya tanıtan da Türkler olmuştur. Bununla beraber Büyük Selçuklu'lardan halı kalmamış, Anadolu Selçuklularından gelen Konya halıları yirminci yüzyıla kadar gelişen halı sanatının temeli olmuş, yedi asır boyunca Türk halı sanatı aralıksız, daima yeni tiplerin yaratıldığı parlak bir gelişme göstermiştir.

Bilinen en eski düğümlü halı, 1947-1949 yılları arasında Altay Dağları'nın Biisk Şehri yakınlarındaki Pazırık Kurganı'nda, buzullar arasından çıkarılmıştır. Milattan Önce 5-3. yüzyıllara ait olduğu sanılan 183-200 cm. eb'adındaki bu halının Gördes-Türk halısı düğümlüne benzeyen bir teknikle dokunmuş olduğu kanaatinde olan Türk ve yabancı uzmanların sayısı çoktur. Nitekim Alman bilgini Prof.Dr.K. Erdman da bu kanaatte olduğunu yazmıştır.

EKONOMİYE VE KOOPERATİFÇİLİĞE ETKİLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALICILIĞI

Halen Leningrad Müzesi'nde teşhir edilen Pazırık halısının Türk düğümü ile dokunmuş olması, Türk halı sanatı ve Türk halıcılık tarihi bakımından son derece önemlidir. Aslında bu halı bulununcaya kadar, eldeki halıcılıkla ilgili belgeler ve bilgiler de bizi Doğu Türkistan'a, yani Türklerin anayurduna götürmektedir. Milattan Önce 3-4. yüzyıllara tarihlendirilen bazı halılar, Sir Marc Aurel Stein tarafından, Doğu Türkistan'da Lou-Lan ve Lop-Nor'da 1906-1908 yıllarında yapılan kazılar sonucu elde edilmiştir.

Eldeki bütün bilgiler göstermektedir ki; halıcılık tarihinde Türk Milletinin önemli bir yeri vardır; dünya halıcılık sanatında bir "Türk Halısı" gerçeği bulunmaktadır.

Müzelerimizde ve bazı özel koleksiyonlarda Selçuklu halıları vardır. Osmanlı dönemi halılarının sayısını ise, binlerle ifade edebilmek mümkündür. Gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı dönemi halıları hakkında ciltler dolusu kitaplar yazılmıştır. Bu sebeple biz halıcılık tarihimiz üzerinde daha fazla durmayacağız.

BUGÜNKÜ DURUM :

Bugün, Türkiye'nin hemen hemen bütün bölgelerinde, hatta şehir ve kasabalarında halıcılık yapılmaktadır. Zira halıcılık Türk milleti için sadece ekonomik bakımdan değil, sanat yönü ve sosyal açıdan da önemlidir. Türk iç ve dış ticaretini etkileyen halıcılık, "Türk el sanatı" olarak da önemini sürdürmektedir. Ancak, konunun bir de sosyal yanı vardır ki, folklorik açıdan incelenmeye değer.

Kırsal kesimde yaşayan Türk kızlarının en önemli çeyizi halıdır. Bir kızın çeyizinde ne kadar çok halı varsa, o kızın gururu o kadar büyüktür. Bu sebeptir ki, kız çocuğunun doğumu ile birlikte çeyizinin ve bu çeyiz içerisindeki halıların hazırlanması işi de başlamaktadır.

Türkiye'nin her yerinde, gerek el dokumacılığı, gerekse fabrikasyon üretim yolu ile halıcılık yapılmaktadır. Ancak belli başlı halıcılık merkezlerimiz; Hereke, Isparta, Lâdik, Bünyan, Bergama, Milâs, Gördes, Uşak, Demirci, Kula, Sivas, Yağcıbedir, Yahyalı, Taşpınar (vb)'dir. Bu merkezlerde üretilen halılar, üretildikleri şehrin-kasabanın adıyla anılır ve bilinirler. Meselâ, Burdur İli'nde dokunan bir halı "Isparta Halısı" olarak adlandırılır. Şüphesiz, desimetre kare (10X10)'ndeki ilmek (düğüm) sayısı, kullanılan ipliğin cinsi ve kalitesi, renk ve desen, hav yüksekliği (halının kalınlığı) gibi hususlar, halının genel kalitesini belirleyici unsurlardır. Ama Türkiye'de, meselâ "Isparta Halısı" ya da "Bünyan Halısı" denilince, akla çok iyi bir halı cinsi gelmektedir.

TÜRK HALISINDA BİÇİM VE MUHTEVA :

Türk halısı ile ilgili olarak çeşitli tasnif denemeleri yapılmıştır. Bunlar tabii olarak, biçime ve muhtevaya göre yapılmıştır. Bize göre, halılarımız şöylesi bir tasnifle değerlendirilebilir:

1. Geometrik desenli halılar :

Üçgen, dörtgen, altıgen, sekizgen, madalyon, yıldız motifli (vb) gibi geometrik şekiller, halı üzerine serpiştirildiği gibi, halının göbeğine işlenen geometrik şekillerde görülmektedir.

2. Halı Seccade :

Bir ucunda "Mihrap" şekli bulunan ve namaz kılmak amacı ile dokunup, kullanılan ve "Seccade" adı verilen halı biçimidir.

3. Bitkisel desenli halılar :

Üzerinde herhangi bir bitkinin bulunduğu bu halı türü bir hayli yaygındır. Çeşitli çiçekler (daha çok lâle, karanfil, gül, sümbül, zambak, yıldız çiçeği), elma, nar, üzüm gibi meyvalar, selvi, salkım söğüt gibi ağaçlar ve meşe yaprağı gibi motifler bitkisel desenli halı biçimini oluşturmaktadır.

4. Hayvan resimli halılar :

Türk halıları üzerinde daha çok güvercin, serçe, bülbül gibi kuşlarla, yılan, horoz ibiği ve ördek ayağı gibi hayvani motifler görülmektedir. Ejderha motifli halıların, orta asya kökenli olduğu, 1983 yılında Kuzey Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de toplanan I. Milletlerarası Doğu Halça Sanatı Sempozyumu'ndaki tartışmalardan sonra ispatlanmıştır. Ermeni uzmanların bu tür halıların Ermeni kökenli olduklarını iddia etmeleri üzerine, Azeri uzmanlardan Dr.Lâtif Kerimov ile Dr. Mirali Seyidov, ilmi verilerle bu Ermeni iddialarını çürütmüşlerdir.

5. Manzaralı Halılar :

Orman, gül, nehir, köy, cami, Kâbe (vb) gibi manzaralı halılar üzerinde insan şekilleri de vardır. Ne var ki, İslâmiyetin, insan resminin yapılmasını yasaklamış olması, üzerinde insan eklinin bulunduğu halı yapımını engellemiştir. Buna rağmen,

EKONOMİYE VE KOOPERATİFÇİLİĞE ETKİLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALICILIĞI

milli ve dini özelliği olan kişilerle, özellikle Devlet Başkanlarının portrelerinin işlendiği halılar da vardır.

BOYUTLARA GÖRE TASNİF :

Halılarımızı boyutlarına göre de tasnif etmek mümkündür. Belli başlı halılarımız göz önüne alınınca, şöyle bir tasnif yapılabilir:

1. Yastık ve Minder Halıları :

Ortalama olarak 0,45 metrekare eb'adında olan bu halılar, yastık ve minder yüzü olarak dokunduğu gibi, bugün, koltuk ve sandalye üzerine de konulmaktadır.

2. Halı Seccade :

Namaz kılmak amacıyla dokunan "Halı Seccade'nin eb'adı ortalama bir metrekaredir.

3. Duvar ve karyola halısı :

Karyola üzerine, yatak örtüsü gibi örtülen ve tablo gibi duvara asılan bu tür halıların eb'adı, ortalama 2,90 metrekaredir.

4. Sedir ve Yer-Taban Halısı :

Bu tür halıların belirli bir eb'adı yoktur. Sedirin boyutlarına, serilecek tabanın (alanın) genişliğine göre özel olarak dokunulabileceği gibi; birkaç halının yan-yana serilmesi suretiyle de amaca ulaşılmış olacaktır.

HALI ÜRETİMİ YAPANLAR :

Türkiye'de halı üretimi, Devlet kuruluşları eliyle yapıldığı gibi, özel kuruluşlar ve şahıslar tarafından da gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, çeşitli kamu kuruluşları, bu konuda çalışma yapan kişi ve kuruluşları maddeten desteklemektedirler.

Meselâ, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı gibi Bakanlıklar kendi bünyelerindeki ilgili Daireler eliyle halı üreticilerine eğitim ve finansman yardımı yaptıkları gibi, üreticilerin pazarlama sorunlarının çözümüne de katkıda bulunmaktadır.

İRFAN ÜNVER NASRATTINOĞLU

Ayrıca; Devlet bankası olan T.C.Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası, Sümerbank gibi bankalar da üreticilere kredi vermek suretiyle, üretim artışına katkıda bulunmaktadır. Bu bankalardan Sümerbank birçok halı fabrikaları kurmuş olup, çok miktarda halı üretip, iç ve dış piyasaya satmaktadır.

Halı üretiminin yoğun olduğu yörelerdeki evlerde, elle halı dokuyan kişiler kurulan kooperatiflerde birleşmişler, böylece kredi-finansman ve pazarlama gibi önemli sorunlarının büyük ölçüde çözümlenmesini sağlamışlardır.

Halı üretiminin bilinçli yapılmasını sağlamak amacıyla, Devlet Plânlama Teşkilâtı ve Türk Standartları Enstitüsü'nde ayrı birimler oluşturulmuştur. Bir yandan Tarım, Orman ve Köyleri Bakanlığı öte yandan Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı Halk Eğitimi Merkezleri tarafından il, ilçe, kasaba ve köylerde halıcılık kursları açılmaktadır. Bu tür eğitim çalışmalarına Yapı ve Kredi Bankası gibi bazı milli bankalar da fiilen katılmakla, halıcılığın Türk ve dünya standartlarına ve kalitesine uygun bir biçimde yapılmasına katkıda bulunmuşlardır.

MALZEME TEMİNİ :

Halı üretimi için gerekli yün, pamuk ve ipek ipliği sıkıntısı yoktur. İpliğin boyanması işi fabrikasyon hale getirilmiş ise de, kırsal kesimde bu görevi halen, köylü kızları yapmaktadır. Zira, köylü kıza, halının desenine olduğu gibi, renklere de kendi iç dünyasını, zevkini, sevincini ve acılarını yansıtmaktadır. Halının bu yönüyle incelenmesi de folklor araştırmacılarının görevi olsa gerek!...

Gerek tezgâh temini, gerekse iplik (vb) gibi ihtiyaç duyulan malzemeler için yukarıda adlarından söz edilen resmi kuruluşlar kredi vermektedir. Ayrıca, meselâ, Sümerbank, üretilecek halıya mahsuben üreticiye kredi vermekte, sonra da halıyı satın almak suretiyle, halı üreticilerine iki yönlü yardımda bulunmaktadır.

TEŞKİLATLANMA SORUNU :

Halıcılığın mucidi biz olduğumuz halde, bugünkü halıcılık sanatının nimetlerinden başkalarının istifade etmeleri ve bizim, bilhassa ekonomik açıdan, halıcılıktan beklediğimiz yararları sağlayamamakta oluşumuz, ihmalden başka bir şey değildir!

EKONOMİYE VE KOOPERATİFÇİLİĞE ETKİLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALICILIĞI

Halıcılık ticareti yapan özel sektör temsilcileri günlük kazançları ön plana alarak hareket ederlerken, devlet kesiminin konuyu ciddiyetle ele almayı, dünya halı piyasasını başka ülkelere kaptırmamıza sebep olmaktadır.

Bugün, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin tam altı Bakanlığında halıcılık birimleri vardır. Bu bakanlıklar şunlardır:

1. Kültür ve Turizm Bakanlığı
2. Ticaret ve Sanayi Bakanlığı
3. Millî Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı
4. Tarım, Orman ve Köyşleri Bakanlığı
5. Adalet Bakanlığı
6. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı

Bu bakanlıkların, bazılarının, iki-üç Bakanlığın birleşmesinden oluştuğu ve yakın bir geçmişte tam dokuz bakanlığın, el sanatları birimlerine sahip bulunduğu göz önüne getirilirse, hele hele bu bakanlıklar arasında, konuyla ilgili hiç bir koordinasyonun bulunmayışı da düşünülürse, ihmalin boyutları daha iyi anlaşılacaktır.

Bakanlıklar arası koordinasyonun bulunmayışı da bir yana; aynı bakanlık içerisinde dahi koordineli bir çalışmanın olmaması, bizim halı piyasasını, neden başkalarına kaptırmış olduğumuzu açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Meselâ, Kültür ve Turizm Bakanlığımızda halen iki tane "El Sanatları Şubesi" vardır. Bu şubelerden birisi Millî Folklor Araştırma Dairesi'ne diğeri ise Pazarlama Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır!

Yapılacak iş şudur: Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde bir "El Sanatları Dairesi" oluşturulmalı; öncelikle, Bakanlık bünyesindeki iki şube bu Daire bünyesinde birleşmelidir. Sonra, bu daire dünya halı piyasalarında teknik bir araştırma yaparak, alıcının hangi tür halılara itibar ettiğini tesbit etmelidir. Bildiğimiz kadarı ile, geleneksel Türk motifleriyle dokunmuş olan halılar rağbet görmektedir. Ama, Türk halı piyasasında dokunan halıların çok azı Türk motifleriyle bezelidir! Maalesef, özellikle makina halılarımızın çoğu, acem halılarının çirkin birer taklididir ve yukarıda da belirttiğimiz gibi, günlük ticarî politikayla halı dokuması yapılmaktadır!

Kurulacak bir "El Sanatları Dairesi" bir motif kataloğu hazırlamalı; gerek kamu kesiminde, gerekse özel sektörde dokunan ihracata yönelik halıların motifleri, mutlaka o katalogta belirtilen motiflerden seçilmelidir. Bunun için de zorlayıcı yönetmelikler, hatta kanun çıkarılmalıdır. Bizce, Türk halısının, dünya halı piyasasındaki yerini alması için, öncelikle yapılması gereken iş budur.

SONUÇ :

Halicilik, millî bir halk sanatıdır. Değerlendiremediğimiz büyük iş gücünü, kooperatifler vasıtasıyla halıcılık sanatına yönltebilmemiz mümkündür. Bunun için, özellikle kırsal kesimde ve hatta şehirlerde işsiz (ama kabiliyetli) yurttaşlarımıza birer tezgâh verilip, gerekli malzeme de sağlanarak, hem bu halk sanatımızın yaygın bir şekilde yaşatılması, hem de ekonomiye katkı sağlanabilir.

Çok amaçlı Köy Kalkınma Kooperatifleri, ortaklarına sağlayacağı imkânlarla, halıcılık sanatını yönlendirebilir. Esasen, ülkemizin bazı yörelerinde yapılan bu çalışma, bütün ülke sathına yayılabilir. Ama her şeyden önce, ihracata yönelik faaliyetler ön plana alınmalı ve bu yapılırken de, dokunacak halının milli özelliklerimizi taşımasına önem verilmelidir.

1983 yılında Bakü'de, 1984 yılında da İstanbul'da düzenlenen Milletlerarası hüviyetteki ilmi Kongreler, dünya halı uzmanlarının ve piyasanın dikkatlerini Türk halılarının üzerine çekmiştir. Bu havadan da istifade ederek, Türk halıcılığı ile ilgili olarak hızlı bir propaganda çalışması içine de girilerek, dünya halı piyasasındaki gerçek yerimizi alabiliriz...

İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR :

1. Şerare Yetkin, Türk Halı Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 150, İstanbul 1974
2. Oktay Aslanapa-Yusuf Durul, Selçuklu Halıları, Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi: 2, İstanbul 1973
3. Neriman Görgünay, Doğu Yöresi Halıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 163, Ankara
4. Hermann Haack, Doğu Halıları, Atatürk Üniversitesi Yayınları: 404, Ankara 1975
5. Sümerbank Halı Semineri Bildirileri, Sümerbank Dergisi Özel Sayı, Cilt:5, Sayı: 49-52, Temmuz-Ekim 1965
6. Vedat Durusel, Turkish Carpets, İstanbul 1979
7. Besim Atalay, Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara 1967
8. Nejat Diyarbakirli, Hun Sanatı, M.E.B.Kültür Yayınları, İstanbul 1972
9. Nejat Diyarbakirli, "İlk Türk Halısı", I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları : 9, Ankara 1974, s. 262-277

EKONOMİYE VE KOOPERATİFÇİLİĞE ETKİLERİ
BAKIMINDAN TÜRK HALICILIĞI

10. Aylâ Kafalılar, Halıcılık ve Teknoloji, Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı, Kooperatifler Genel Müdürlüğü Yayını No: 3, El Sanatları Dizisi: 1, Ankara 1981
11. K.Erdman, Der Orientalische Knüpftteppich, (Tübingen-Federal Almanya) 1955, s. 11-12
12. A.Stein, Ancient Khotan, Oxford, 1907, s. 377,398; Ruins of Desert Cathay, London 1912, s. 380-1, fig.16
13. Prof.Dr.Oktay Aslanapa, "Türk Halı Sanatı", Konya, Güven Matbaası, Ankara 1984, s.23-33

becya

BİYOTEKNOLOJİNİN TARIMA ETKİLERİ

Yazanlar : Gene Wilson*
Geneve D. Sullivan

Türkçesi : İsmail Orhan Türköz

Çevirenin açıklaması : Kendi öz ve muhtevası bakımından zaten dikkat çekici olan bu makalenin Türkçeye çevrilmesi iki ek sebepten dolayı daha da faydalı görülmüştür.

Bunlardan birincisi, makalenin, dünyanın belirli bir miktarı aşan bir nüfusu barındıramıyacağı, dolayısıyla nüfusun sınırlandırılması gerekeceği görüşünü nakzeden bir öze sahip oluşudur. Bu görüş, çeşitli ciddî incelemelerle reddedilmiş fakat her nedense bu incelemeler, nüfusun plânlanmasını savunan görüşler kadar reklâm edilip yaygınlık kazanamamıştır. Nüfusun sınırlandırılması gereğini savunanlar, herşeyden önce, mevcut tabii kaynakların artan nüfus için gerekli ürünleri verebilecek bir potansiyele sahip olmadığı fikrini savunmuşlardır. Bunlar gelecekte belki daha inandırıcı bir sebep üzerinde duracak, yeryüzünün, mücerred alan olarak bile artan nüfusa yeterli olamayacağını ileri sürebileceklerdir.

---

* Genetik Mühendisliği alanında kaydedilen gelişmeleri inceleyen bu makalede yazarlar, bu alana yatırılan büyük kaynakları ve geçen sene kaydedilen ilerlemeleri gözönünde tutarak genetik yönünden önemli ölçüde değiştirilmiş ilk bitkilerin 1990 yılından önce ticarî tarıma alınabileceğini ileri sürmektedirler.

Gene D. Sullivan Atlanta Federal Reserve Bank'ta ekonomist ve bölge ekonomisi araştırmacısıdır. Gene Wilson aynı kuruluşta ekonomik analizleri uzmanıdır. Bu makale "Biyoteknolojide İlerlemeler ve Bunların Güney-doğu Tarımına Etkileri" başlığını taşıyan bir makalenin kısaltılmışıdır. Asıl Makale, Atlanta Federal Reserve Bank tarafından yayınlanan "Economic Review"nin Mart 1984 sayısında neşredilmiştir.

BİYOTEKNOLOJİNİN TARIMA ETKİLERİ

Buna karşılık, bundan 15 yıl kadar önce, A.B.D. başkanının emriyle çalışmalar yapan 15 kişilik bir bilim adamları grubu, dünyanın, mevcut teknolojiyle 40 milyar insanı barındırabileceğini ortaya koymuştur.

Keza, bir süre önce Birleşmiş Milletler adına Vasili Leintief tarafından yürütülen bir çalışma da ekonomik büyümeyi tabii kaynaklar potansiyelinin değil, mevcut sosyal müessese yapısının sınırlandırdığını ortaya koymuştur.

Mücerred alandan kaynaklanan sınırlamaların, kesin bir şekilde hissedilir hale gelmesinden önce, bu sahada büyük rahatlıklar getirebilecek olan gelişmelerin hız kazandığına işaret etmekle yetinmek şimdilik yeterli olacaktır.

Bugüne kadar ekonomik büyüme hızının nüfus artış hızının önünde gitmesi, bir yandan bilinen ürünlerin daha verimli ve etkin bir şekilde üretilmesinin sağlanması, diğer yandan aynı ihtiyaçların değişik yeni ürünlerle karşılanmasının imkân dâhiline sokulmasıyla tahakkuk ettirilmiştir. En geniş anlamıyla, tabiiatta mevcut unsurların birbirinin yerine ikame edilebilmesi hadisesi gittikçe artan bir hızla gelişmekte; bu unsurlar arasındaki farklılığın özden daha ziyade tertip ve tanzimden kaynaklandığı fikri güç kazanmaktadır.

Element atomlarında mevcut elektron, pozitron, nötron gibi birimlerin sayı tertip ve tanziminin değiştirilmesi yoluyla bu elementin diğer bir elemente dönüştürülebilmesi hiç değilse teorik bakımdan mümkün görülebilecektir.

Sanırım ki bu noktada bu makalenin bizim için ilgi çekici gözükene ikinci yönüne geçmiş oluyoruz.

Fizik ve kimya gibi cansızlarla uğraşan bilim dalları, atomu teşkil eden unsurların sayı tertip ve tanziminde değişiklik yaparak bir elementten diğerine geçişi veya arada melez elementler üretmeyi mümkün kılmaya çalışırken biyoloji de paralel bir çalışmayı canlılar aleminde gerçekleştirmek için çaba sarfetmekte; canlıların gen sayılarını, bunların tertip ve tanzim tarzlarını değiştirmek suretiyle aynı tür içindeki değişik varyetelerin özelliklerini birleştirmeyi hedef almaktadır. Bütün bu çalışmalar zâhirde çeşitliliği artırırken özdeki beraberliği ortaya koymakta ve çeşitli inanç sistemlerinin özünü teşkil eden umdelere açıklık getirmektedir. Düşük bir meyille doğrusal bir grafik çizen bazı gelişmelerin, kümülâtif etkilerle, eksponentel fonksiyonların temsil ettiği eğrilere dönüştüğü dönemleri yaşayan neslimiz, çok kısa bir zaman aralığında çok büyük gelişmelere şahit olacak bu güne dek idrakimizi aşan bazı sistemler idrak hudutlarımız içine girecektir.

Bu makale, muhtemelen daha sınırlı bir entellüktüel kitlenin ilgisini çeken bu yönüyle de dikkat çekicidir.

1983 yılında hem erken hem geç donlar A.B.D. nin güney doğu bölgesindeki meyve ve sebze üreticilerine büyük zararlar vermiştir. Yılbaşına bir hafta kala cereyan eden donların, normal şartlar altında kışlık ürünlerin emniyetli bir şekilde yetiştirildiği Florida Eyaletini bile tesir altına alması, bütün hassas ürünlerin elden çıkmasına sebep olmuştur. Domatesler, hiç olmazsa yakın akrabaları (kuzenleri) olan İrlanda patatesleri kadar soğuğa dayanıklı olmuş olsaydılar bu zamansız donlardan kaynaklanan zararlar büyük ölçüde azaltılmış olacaktı. Aslında, soğuğa dayanıklılık yönünden (domates ve patates gibi değişik cinsler arasında olduğu kadar) patates varyeteleri arasında da büyük farklılıklar müşahade edilmektedir. Bu konuda mahalli bahçıvanların farkedemedikleri husus, aynı sırada yer alan bütün bitkilerin dondan kararıp kendini koyvemelerine karşılık birkaç bitkinin, hiçbir şey olmamışcasına sağlam kalabilmesidir. Bu farklılık, muhtemelen, her canlı organizmanın bünyesinde yer alan ve onun özelliklerini belirliyen genetik malzemenen ileri gelmektedir.

Bu genetik malzemenin ve araştırmacıların bu malzemeyi değiştirme konusunda kaydettikleri ilerlemelerin; bir gün gelip donların domates gibi hassas bitkilere verdiği zararların azaltılmasına sebep olacağı yolundaki ümitler kuvvet kazanmaktadır. Aslında, Güney Amerikanın dağlık yörelerinde soğuğa mukavim yabânî domates bitkilerine rastlanmıştır. Ne varki bu bitkilerden, küçük, sert ve yenilmesi mümkün olmıyan meyveler elde edilmektedir. Her ne kadar ehli domatesler bu yabânî çeşitlerle melezlenebilirse de elde edilecek çeşitlerin meyveleri yemeye elverişli olmadığı takdirde bu yeni melezlerin soğuğa mukavim oluşlarının bir faydası olmayacaktır. Yetiştirici ve araştırmacıların, sayısız denecek kadar çok sayıda nesil üzerinde yapacakları; eleme, seçim ve melezlemelerle ehli domates meyvelerinin arzulanan özelliklerinin çok büyük bir kısmıyla, yabânî domateslerin, soğuğa dayanıklılık özelliğinin bir bitkide toplanması mümkün olabilecektir. Ayrıca; biyoteknolojinin, özellikle genetik mühendisliğinin, heyecan verici gelişmeleri; bu uzun, sıkıntılı ve genellikle hayal kırıklığıyla sonuçlanan seçim, eleme melezleme ameliyelerine kestirme bir alternatif teşkil edebilecek imkânlarla da ulaşılmış bulunmaktadır.

Araştırmacılar, eninde sonunda, yabânî domateslerde soğuğa dayanıklılığı sağlıyan geni tesbit edebileceklerine ve bu genetik materyali doğrudan doğruya kültür domateslerinin hücre çekirdeğine aktarabileceklerine inanmaktadırlar. Ortaya çıkan yeni domates bir yandan ehli domatesin arzulanan meyve özelliklerini korurken diğer yandan yabânî domatesin soğuğa dayanıklılık özelliğini

BİYOTEKNOLOJİNİN TARIMA ETKİLERİ

bünyesinde toplıyabilecektir. Daha sonra, arzulanan aslf özelliklerle birlikte soğuşa dayanıklılık özelliği de, tabif yolla, yeni nesillere intikal ettirilebilecektir.

Domates bitkisiyle ilgili bu münferit başarının ekonomik sonuçları bile, tek başına, kışlık sebze ile ilgili sektörde önemli sonuçlar doğuracaktır. Fakat, bu, tarım alanında ortaya çıkmakta olan biyoteknolojik gelişmelerin sadece bir habercisinden başka bir şey değildir.

Hayat Teknolojisi

Biyoteknolojinin kaynağı olan genetik ilmi, 1866 yılında "Genetiđin Kanunları" adlı kitabını yayınlıyan Avusturyalı Rahib Gregor Mendel tarafından geliştirilmiştir. Mendelin müşâhadeleri, birbirini takib eden bitki nesilleri üzerinde yaptığı yıllar süren çalışmalarının bir sonucudur. O zamandan bu güne kadar geçen yüz yıllık dönem zarfında ilim, tabiatın, genetik bilgileri nesilden nesile nasıl aktardığını keşfetmiş bulunmaktadır.

Biyoteknoloji kelimenin tam anlamıyla hayat teknolojisi olarak tanımlanabilir. Bu bilim dalı, insanlardan mikroorganizmalara varıncaya kadar, bütün canlıların özelliklerinin değiştirilmesini oluşturmaktadır. Biyoteknoloji doku kültürü gibi doğrudan doğruya metotlardan mevcut hücrelerin klanlarının elde edilmesine, deoxyribonucleic asidin (DNA) yeni kombinasyonlarının elde edilmesi gibi daha esrarengiz sahalara ve nihayet genetik mühendisliğinin hücrelerin temel yapılarının değiştirilmesiyle ilgili özel alanlarına kadar uzanmaktadır.

Halen, doku kültürü, biyoteknolojinin en önemli uygulama alanını teşkil etmektedir. Bu teknik uzun zamandanberi bilinmekle beraber sadece son yıllarda uygulamaya aktarılabildiği görülmektedir. Domates, tütün, patates ve şeker kamışı gibi kültür bitkileri için doku kültürü uygulaması günlük basit bir iş haline gelmiş bulunmaktadır. Buna karşılık bu metot, tahıllar gibi diğer ürünlere henüz uygulanabilmiş değildir. Özü, itibariyle bu iş belirli bir bitkiden küçük bir doku parçasının alınması ve bunun, ideal bir sun'i ortamda, kültürünün alınarak istenen safhaya kadar gelişmesinin sağlanmasından ibârettir. Nihai sonuç, tamamen gelişmiş bir bitkinin elde edilmesi olabileceği gibi, işlerin bu noktaya gelmeden herhangi bir safhada durdurulması da mümkündür.

Doku kültürünün yararları çok fazladır. Meselâ, birbirinden farklı binlerce hücre kültürü lâboratuvarda deneye alınarak kuraklık gibi istenmiyen değişkenlere

mâruz bırakılabilmektedir. Bu değişkenlere rağmen hayatlarını sürdürebilenlerin, muhtemelen, diğerlerine nazaran kurağa karşı daha mukavim olabilecekleri sonucuna varılabilmektedir. Kültürü yapılan tohumun tam bir bitki halini alıncaya kadar büyümesi sağlandığında, yetiştiricilerin yeni çeşitler bulmasına yarıyan seçilmiş malzemeler sağlanmış olmaktadır. Ayrıca, lâboratuvarlarda doku kültürü yoluyla müşahade edilebilen farklı genetik özelliklerin tarlada yetiştirilen bitkilerde müşahade edilmek istenmesi halinde, hektarlarla ifade edilen bir araziye ihtiyaç duyulmaktadır. Doku kültürü metodu, ormancılık alanında özellikle yararlı olmaktadır. Ötedenberi bilindiği gibi ağaç yetiştirilmesi yavaş cereyan eden bir faaliyettir. Bu dalda yetiştiricilikle ilgili deney sonuçlarının formüle edilebilmesi için bir kaç on yıla ihtiyaç duyulmaktadır. Doku kültürü metodu bu işlemin gerektirdiği zamanı büyük ölçüde kısaltabilmektedir.

Genetik mühendisliği, biyoteknolojinin en önemli alanı olabilecek bir potansiyele sahip olmakla beraber çok karmaşık ve ihtilâflı bir alan olarak da bilinmektedir. Genetik mühendisliği, esas itibariyle, bir organizmaya bir genin aktarılması veya bir organizmada mevcut bir genin dumura uğratılması yoluyla o organizmaya olumlu özelliklerin kazandırılması ve bunların gelecek nesillere aktarılmasından ibarettir. Domatesler üzerinde yapılan çalışmalar araştırmacıların arzulanan bazı özelliklere ulaşmak amacıyla canlı hücreleri nasıl değiştirebildiklerini ortaya koymuş bulunmaktadır. Genetik özelliklerin aktarılması, araştırmacılara, mevcutlardan tamamen farklı karakteristiklere sahip yeni bitkiler elde etme imkânı bahşetmektedir.

Biyoteknolojiye romantik bir bakış tarzı ile, onu, cereyan etmekte olan haberleşme ihtilâlinin bir parçası olarak mütalea etmek de mümkündür. Bu haber aktarma işleminin yapısındaki karmaşıklık kompüter teknolojisindeki karmaşıklıkla ziyadesiyle aşmaktadır. Genetik özelliklerin ebeveynden çocuklara aktarılması, insanoğlunun halen bildiği her türlü metotla yapılandan daha kompleks bir şekilde kodlanmış olan bilgilerin birbirini takib eden iki nesil arasında aktarılmasından başka bir şey değildir. Bu bilgiler, aynı türden olup birbirini takib eden organizmalara âit hücrelere hayatta hangi maksada hizmet edeceklerini söylemektedir.

Bu bilgi aktarma işleminde bir kesinti görülmesi halinde, bilgi alan organizma ebeveyninden farklı bir yapı kazanmaktadır. Mutasyon denilen bu değişiklik iyi ve kötü istikamette cereyan edebilecek; diğer bir ifade ile yeni şahsiyet arzu edilen veya hayatı tehlikeye sokan bazı yeni özelliklere sahip olabilecektir. Mutasyona tabiatta sık sık rastlanabilmekte ve bu olay bazan türlerde değişikliklere sebep olabilmektedir.

BİYOTEKNOLOJİNİN TARIMA ETKİLERİ

Uygun genetik yapıya sahip olmayan organizmalar çevredeki değişikliklerin tesiriyle ölüp gitmekte; buna karşılık yararlı mutasyonlara uğramış olanlar veya gerekli özelliklere sahip bulunanlar hayatlarını idame ettirebilmektedirler.

Biyoteknoloji ilmi normal bilgi aktarma işleminde tabiata yardımcı olmaktadır. Araştırmacılar kendine has, elementlerine ayrılmış bir organizmada mevcut kodlanmış bilgiyi alıp başka bir organizmaya monte etmektedirler. Bilgiyi alan organizmalar sadece eski bilgileri değil kendilerine aktarılan ve artık türün bir özelliğini teşkil eden yeni bilgileri de kendi nesillerine aktarabilmektedirler. Biyoteknolojinin, genetik bilgilerin tabii olarak aktarılması hâdisesine üstünlüğü, sahip olduğu hızdan ve ayrıca başka yolla kazanılması mümkün olamayabilecek bilgilerin bu yolla elde edilmesi imkânının mevcudiyetinden ileri gelmektedir. İnsan-oğlu, bitkilerin adaptasyonunda sadece tabiata dayanmanın riskli ve uzun vâdeli bir işlem olduğunu çok önceden öğrenmiş bulunmaktadır. Hattâ, ilmin yardımına rağmen, an'anevi ıslah programlarının yeni elde edilen bitkilerle amortize edilmesi için yılların geçmesi gerekmiştir. Bir gün gelip, biyoteknolojinin uygulanmasıyla, arzulanan genetik özelliklerin değişik türlere aktarılması hadisesinin bir kaç ay içinde başarıyla sonuçlanabileceğine kuvvetle inanılmaktadır.

Biyoteknolojinin Gelişmesi

1971 yılında genetik mühendisliğini ticarî hayata intikal ettirmek amacıyla ilk şirket (Cetus Corporation) kurulmuştur. Bu konuda üniversite laboratuvarlarında da yaygın bir şekilde araştırma çalışmalarının başlatıldığı görülmüştür. 1975 yılında dünyanın önde giden bilim adamlarından teşekkül eden bir grub, Kaliforniya'da Montereyde, biyoteknoloji ile ilgili laboratuvar çalışmalarında güvenlik kılavuzunu hazırlamak üzere bir araya gelmişlerdir. "Asilomar Konferansı" olarak bilinen bu konferansta bilim adamları kesin laboratuvar kaideleri tesbit ederek bilim câmiyasını bu kaidelere uymaya davet ve teşvik etmişlerdir. Daha sonra Millî Sağlık Enstitüsü (National Institutes of Health - NIH), desteklediği bütün araştırmalarda kullanılmak üzere bir temel rehber hazırlamış, diğerlerinin de bu rehber uymalarını telkin ve teşvik etmiştir.

1970 lerin sonuna kadar bu konuda faal olarak araştırmalar yapan firmaların sayısı birkaçı geçmemiştir. Elde edilen sonuçların patent haklarına konu edilemeyeceğinin bilinmeyişi bu konudaki tereddütlerin sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Firmalar elde ettikleri gelişmeler üzerinde münhasır bir kontrol kuracaklarına ve böylece çabalarından kaynaklanan olumlu sonuçlardan esas itibariyle

kendilerinin yararlanacağına inanmadan gerekli olan büyük harcamalarda bulunmaya istek göstermemektedirler. 16 Haziran 1980 günü A.B.D. Yüksek Mahkemesi (Bizdeki Anayasa ve Yargıtay Mahkemelerinin fonksiyonlarına benzeyen ve bir ölçüde bu fonksiyonları birleştiren mahkeme) lâboratuvarda elde edilen yaratıkların patentlere konu olabileceğine karar verince bu mesele bir çözüme ulaştırılmış oldu. Mahkemenin bu kararını takiben, bu çabalarla ilgili bütün alanlarda meşgul olan biyoteknoloji firmaları hızla çoğaldı. Bugün, bu konuyla meşgul firmaların sayısı 100'ü rahatlıkla aşmış bulunmaktadır. Muhtemelen kamuoyunun yeterli bilgiye sahip olmayışından dolayı, genetik, genellikle komplike ve teknik bir bilim alanı olarak tasavvur ve kabul edilmektedir. Fakat bu alan, basit ifadelerle kolaylıkla anlaşılabilir bir hale sokulabilecektir. İster hayvan ister bitki olsun her canlı, hücre denen yapı bloklarından oluşmaktadır. Her hücrede, diğer hususlar meyanında, onu esas görevini ifaya zorlayan, kendine has bir tarzda kodlanmış bir bilgi sistemi mevcuttur. Meselâ mideyi teşkil eden hücreler bir görev ifa ederken beyni teşkil edenler de başka bir görevi ifa etmektedirler. Bununla beraber, her normal hücrede, ayrıca, vücudun fonksiyonlarını ifa edebilmesi için gerekli bütün bilgiler de mevcut bulunmaktadır. Organizmanın ebeveyninden tevarüs ettiği bu bilgi binlerce birimde depolanmıştır.

Genler tek başlarına kesin bir karakterin oluşmasını sağlamak yerine, bu karakter için bir alan veya aralığın belirlenmesini sağlamakta, çevrenin etkisiyle, bu alan veya aralık içinde kalmak kaydıyla, değişik karakterler teşekkül etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu genler, ait oldukları canlıların ideal çevre şartlarında üst sınırına ulaşılacak, daha az müsait şartlar altında alt sınıra yakın bir yerde kalacak bir boy sınırı belirlemektedirler. Birgün mısır bitkisine, ideal şartlar altında altı metrelik yüksekliğe ulaşabilmesini sağlayan, fakat olumsuz şartlarda, meselâ yetersiz rutubetin hüküm sürdüğü yerlerde, büyümenin, bir buçuk metrelik normal sınırdan veya benzer bir yükseklikte tutulmasına sebep olan bir genin aşılması mümkün olabilecektir.

Tarım Üzerindeki Etkileri

Tarım ihtilâli 19. asrın sonlarında başlamış olup bu günlere kadar uzanmış bulunmaktadır. Bu dönemde bitki ıslahı, makineleşme, ticari gübrelerin geliştirilmesi, mücadele ilâçlarının keşfi sayesinde pek çok üründe verim iki veya üç misli artırılmıştır. Bunun tabii bir sonucu olarak bu gün daha az bir tarım arazisiyle daha fazla bir nüfus beslenmektedir.

BİYOTEKNOLOJİNİN TARIMA ETKİLERİ

Tarım, şu anda geçen asırdaki kadar önemli olan bir ihtilâlin eşiğinde bulunmaktadır. Bu yeni ihtilâl, tarım ve tarımla ilgili alanlara muhtemel katkısı düşünülemediği miktarlara ulaşacak olan, biyoteknoloji sayesinde gerçekleşecektir. Arzulanan özelliklere sahip bitkilerin üretilmesi hâdisesi, ıslah yoluyla, büyük ölçüde hızlandırılabilir. Önümüzdeki çeyrek asırlık dönemde tarımın, tarihinde görülmedik ölçüde büyük sonuçlar doğuracak olan değişikliklere konu olması mümkün görülmektedir. Bu değişiklikler, hem üreticileri hem de tüketicileri etkileyecektir.

Biyoteknoloji tarım ürünlerinin ticarî maksatla üretimine çeşitli şekillerde yardımcı olabilecektir. Azot tesbiti ve fotosentez imkân ve özelliklerinin artırılması; tuza karşı hassasiyetin azaltılması, protein muhtevası yüksek; hastalıklara, böceklerle, kuraklık, ve zararlı otlara mukavim yeni türlerin geliştirilmesi bu meydana zikredilebilecektir. Bitkilerin büyüme için azota ihtiyaçları vardır. Hernekadar toprak içindeki havada bol miktarda azot mevcut bulunmaktaysa da bitkiler bu azotu doğrudan doğruya kullanamamaktadırlar. Baklagillerin köklerinde yaşayan azot bakterileri, bu havayı tesbit edip diğer maddelerle birleştirerek onları bitkilerin kullanabileceği nitratlara dönüştürebilmektedir. Bu yetenekten mahrum olan bitkilere gerekli gıda maddelerini sağlamak amacıyla azotlu gübreler kullanılmaktadır. Ancak, bu tür gübrelerin kullanımının gittikçe artması sonucunda; akış halinde geçen suların bunları eritip götürmesine bağlı olarak, kirlenme problemleri ortaya çıkmakta; büyük miktarlara erişen tabii gaz kullanımı dolayısıyla, gübre fiyatlarında büyük artışlar görülmektedir.

Bitkilerin fotosentez mekanizmasında kaydedilecek bir etkinlik ve verim artışı, tarımda büyük gelişmelerin ortaya çıkmasına da yol açacaktır. Bitkiler, halen aldıkları güneş enerjisinin sadece % 1 ini şekere dönüştürebilmektedirler. Bu dönüştürme oranını % 2 ye çıkarmaları halinde çiftçiler bitkilerin büyüme imkânlarını da iki misline çıkarmış olacaklardır. Normal ıslah ve seçme ameliyeleriyle bu artışın sağlanması yıllarca sürecektir büyük bir iş. Buna karşılık bunu sağlayan genetik bir özelliğin aktarılması yoluyla fotosentez veriminin yükseltilmesi derhal gerçekleştirilebilmektedir. Enerji dönüştürme etkinlik ve veriminde sağlanabilecek küçük gelişmeler bile gıda maddeleri ve elyaf üretiminde, büyük artışlar sağlanabilecektir.

Bilim adamları, ıslah yoluyla, gıda maddesi üretimine yarayan çeşitli bitkilerin tuzluluğa karşı toleranslı türlerini elde edebilmek için büyük gayretler sarfetmişlerdir. Genetik mühendisliğinin, bu yolda elde edilen başarıları hızlandırması

beklenmektedir. Deniz suyundaki kadar yüksek tuz yoğunluğuna tolerans gösteren bitkilerin sayısı çok sınırlı olduğu için, ananevi bitki ıslahı teknikleri yoluyla yakın bir gelecekte gıda maddeleri üretimine yarıyan çok sayıda bitkinin tuza mukavim yeni türlerini elde edilmesi güç olacaktır. Buna karşılık genetik mühendisliğinin bu konuda kolay ve hızlı bir başarı kazanması mümkün olabilecektir. Araştırmacıların, bazı bitkilerin tuza karşı tolerans göstermesini sağlayan genleri belirleyebilmeleri halinde, bunların ticari bitkilere aktarılması mümkün olabilecektir. Bu aktarmalarla ilgili teknoloji tam bir gelişme yolundadır. Konuyla ilgili olarak ortaya çıkan en ciddi güçlük belirli özellikleri taşıyan genlerin tesbit edilmesidir.

Tuza karşı gösterilen toleransın artırılması üreticiler için ne ifade etmektedir? Herşeyden önce, hiç bir işe yaramıyan veya sınırlı bir kullanıma konu olan sahildeki arazi kesimi ticari ürünlerin üretimine tahsis edilebilecektir. Gerçekten, bütün dünyada, tuzlu suların hemen yanında yer alan milyonlarca hektar kurak toprak tarihte ilk defa gıda maddeleri üretimi için kullanılabilecektir. Bu gelişme, tek başına tarım üretiminde büyük artışların gerçekleştirilmesine sebep olacaktır.

Diğerlerine nazaran daha kısa bir süre içinde sonuç verebilecek olan projelerden birisi, bazı ürünlere, zararlı otlara karşı mukavemet sağlayan özelliklerin kazandırılmasıdır. Zararlı otlara karşı mukavim olduğu bilinen bir türden tek bir genin aktarılması alıcı bitkiye gerekli mukavemetin kazandırılması için yeterli olabilecektir. Hal böyle olunca, nisbeten basit olan bu proje, zararlı ot ve çayır kontrolünde kıymetli bir "kestirme yolu" olarak mütalea edilebilecektir.

Bütün bu potansiyel gelişmeler, gıda maddeleri ve elyaf üretiminde dünya çapında hızlı bir gelişmenin gerçekleşebileceği şeklinde yorumlanabilecektir. Bu gelişmeler, rakiblerine göre bir sıçrama yapabilecek ve ürün artışlarından ilk olarak yararlanacak olan üreticiler için bir iyi haber olarak yorumlanabilecektir. Durum, dünyanın her tarafındaki marjinal üreticiler için pek parlak gözükmemektedir. Genetik mühendisliği yoluyla elde edilen pahalı türlere ulaşabilmek için gerekli imkânlar sahib olamıyan üreticilerin, kendi önemsiz ürünlerini değerlendirdikleri pazarların, yeni teknolojinin avantajlarıyla elde edilen bol mahsullere kaptırıldığını görmeleri mümkün ve muhtemel görülmektedir. Aynı şekilde ihracat pazarları için üretim yapan çiftçilerin eskiden işlenmiyen alanlardan elde edilen yeni ürünlerin, ötedenberi dışarda satın alınmakta olanların yerini aldığını görmeleri de ihtimal dahilindedir. Kısaca, tarım ürünleri için mevcut talebin, artan üretim kadar hızlı bir artış göstermesi mümkün görülmemektedir. Bunun en tabii sonucu hayatını idame ettirebilmek için yeni imkânlar arıyan marjinal üreticilerin, eskilere ilâveten, başlatacakları yeni yer ve iş değişiklikleri olacaktır.

BİYOTEKNOLOJİNİN TARIMA ETKİLERİ

Gelişmiş ülkelerin çok önemli bir bölümü, tarımda makinalaşmayı sağlayan yeni bir teknolojinin, mevcut nüfusa yeterli gıda maddeleri ve elyaf üretimi için gerekli üretici sayısını azalttığı sıralarda, buna benzer bir yeniden uyum dönemi yaşamıştır. Her ne kadar bu yeniden uyum sağlama ızdırırsız bir şekilde atlatılamamışsa da eski çiftlik işçilerinin önemli bir bölümü, sonunda, bütün insanlığın hayat standardında artışlar sağlayan yeni ürünlerin üretiminde kendilerine istihdam imkânı bulabilmişlerdir. Yeni bir dal olan biyoteknolojinin insanlığa sağladığı imkânlar, dünyanın, halen, gıda maddeleri üretiminde güçlüklerle karşılaşan ve hatta mevcut nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaktan âciz kalan bölgelerinde buna benzer gelişmeler sağlayabilecektir.

Bu gelecek bize ne kadar yakındır?

Biz bu imkânların hiç değilse bazılarını ne kadar yaklaştığımızı bulunuyoruz? Azot tesbitiyle ilgili belirli bir araştırma alanının, meyvelerini, diğerlerine nazaran, daha kısa bir zamanda elde etmek mümkün görülmektedir. Allied Corporation, soya fasulyesinde azot tesbitinde verimlilik ve etkinliği artırmaya gayret sarf etmektedir. Soya fasulyesi azotu tabii olarak tesbit edebildiği için bunun, mısır gibi azot tesbit etme özelliği olmayan bitkilere kıyasen, oldukça kolay bir şekilde başarılacağı sanılmaktadır. Mısır bitkisinde, azot tesbit yeteneğine sahip yeni türlerin, ticari amaçlara hizmet edebilecek, tohum stoklarının teşkili için on yıllık veya daha uzun bir sürenin geçmesi gerekebilecektir. Buna rağmen bu konuda da araştırmalar başlamıştır ve kısa bir süre içinde sonuç alınması mümkündür. Meselâ Biotechnica International firması, kısa bir süre önce, azot tesbitini sağlayan bakterilerin değiştirilmiş bir türünün özelliklerini yonca bitkisinde tesbit edebilmek amacıyla tarla deneyleri yapabilmek için müracaatta bulunmuştur. Ne var ki, mevcut ve bilinen yüksek verimi koruyabilmek için büyük miktarlarda azotlu gübre kullanımını gerektiren, dolayısıyla azot tesbiti konusunda dikkatleri üzerinde en çok toplıyan ve bu konuda büyük bir potansiyele sahip bulunan bitki, mısır bitkisidir.

Bazı müşahitler, kendi azotunu tesbit yeteneğine sahip bulunan mısır türünün, mevcut verim potansiyelinin %30'a ulaşan bir bölümünü yitirebileceğini işaret etmekte ve ihtiyatlı olmayı tavsiye etmektedirler. Ne var ki pahalı ticari gübre kullanımından vazgeçilmesinin mümkün kılınması veya bu kullanımın büyük ölçüde azaltılması halinde maliyette gerçekleştirilen azalmaların verimdeki düşüşleri karşılaması mümkün olabilecektir. Herhangi bir andaki gübre fiyatları, tabiatıyla, kayıplarla kazançlar arasındaki ilişkiye büyük ölçüde tesir edebilecektir. Bu gelişmelerin ilk yararlarından; muhtemelen, üretim masraflarını azaltan ve kendilerini kararsız petrol pazarlarına bağlı olduğu için temin edilmesi garantiye alınamıyan

yüksek maliyetli gübrenin çeşitli risklerinden koruyabilen çiftçiler yararlanabileceklerdir.

Aslında, bir takım konularda beklenen gelecek, halen içinde yaşadığımız zamandır. Kaliforniya Üniversitesine mensup iki bilim adamının, bitkileri, sıcaklık normal seviyenin oldukça altına düşünceye kadar dondan koruyabilen, genetik yolla değişikliğe uğratılmış bir mikroorganizma ile ilgili olarak yaptıkları denemeler buna güzel bir misal teşkil etmektedir. Kimyasal olarak değişikliğe uğratılmış bir bakteriyle bu iş halen yapılabilenmekteyse de bilim adamları, arzulanan bu özelliğe sahip olan ve kendiliğinden üreyebilen değişik bir bakteri türü geliştirdiklerini ileri sürmektedirler. Şu anda onların amacı bakterinin, tabii olarak çoğalarak kendinden beklenen fonksiyonu ifa etmesinin sağlanmasıdır.

Bütün bunlara ilâveten, hem kamuya hem de özel sektöre ait müesseseler bitkilerin geliştirilmesini sağlamaya yönelik biyoteknik araştırmalarla meşgul olmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde mevcut ve muhtemelen en büyük bir firmanın bir bölümünü teşkil eden Cetus Madison Corporation, patates, domates, pamuk, tütün ve soya fasulyesini de içine alan genetik özellikleri değiştirilmiş bir dizi bitkiyle ilgili tarla denemeleri yapabilmek amacıyla izin istemiştir. Bu araştırmalara daha çok enerji ve para tahsis edildiğinde, yakın bir gelecekte, bitkilerde küçük gelişmelerin kaydedildiğine dair haberler alınabilecektir. Bitki genetiği konusunda daha önemli gelişmeler daha uzunca bir süreye ihtiyaç gösterecektir. Bununla beraber içinde bulunduğumuz on yıllık dönemde oldukça ciddi ilâve gelişmelerin sağlanması da mümkün görülmektedir. Diğerleri meyanında The International Plant Research Institute (Milletlerarası Bitki Araştırma Enstitüsü)nün bitkilerde tuza karşı tolerans, Calgene'nin pamukta zararlı otlara karşı mukavemet, Agrigenetic'in çeşitli bitkiler ve Cetus Madisonun pamuk ve tütün üzerinde çalışmaları yaptıkları bildirilmektedir. Calgen firmasının başkanı Norman Goldfarb, müessesesinin, 1989 yılına kadar yabancı otlara mukavim bir pamuk türünü ticari alana sunacağını söylemiştir.

Bitkilerle ilgili araştırmalar sadece genetik mühendisliği firmalarına da münhasır kalmamaktadır. Stanford ve Cornell Üniversitelerine mensup bilim adamları, genetik değişikliklere uğratılmış mısır, domates ve tütün bitkileriyle ilgili olarak tarla denemeleri yapabilmek için izin istemişlerdir. Pek çok laboratuvar projesi henüz tarlada deneme yapmayı gerektirecek bir safhaya erişmiş değildir.

Belli başlı bazı firmaların masraf tahminlerini ihtiva eden 1981 tarihli bir yayından, bu firmaların, tarım alanında, bitkilerde azot tesbiti gibi uzun dönemli projelere 450 milyon dolara erişen yatırımlar yapabilecekleri anlaşılmaktadır. Aynı yıl içinde Agrigenetics firmasının araştırma için 19 milyon dolar harcadığı bildirilmiştir. A.B.D. hükümeti de biyoteknolojik araştırmalarla aktif bir şekilde meşgul olmaktadır. A.B.D. Tarım Bakanlığı meselâ 1979 yılında, bu alanda 5 milyon dolar

BIYOTEKNOLOJİNİN TARIMA ETKİLERİ

harcamıştır. National Institutes of Health (Millî Sağlık Enstitüsü) konuyla ilgili 717 projeji desteklemiştir. Diğer yandan National Science Foundation (Millî İlim Vakfı) genetik mühendisliği ile ilgili bağış mahiyetinde 194 ödemede bulunmuştur. 1983 yılında, National Science Foundation, bitkilerle ilgili temel bilim dallarındaki araştırmalar için 43 milyon dolar harcamıştır. A.B.D. Tarım Bakanlığının bir bölümünü teşkil eden, Cooperative State Research Service, 1980'den 1982'ye kadar bağış gibi yollarda biyoteknolojik araştırmaların finansmanını sağlamak için 9 milyon dolar sarfetmiştir. Bu para üniversiteler ve tarımla ilgili deneme istasyonları marifetiyle kullanılmıştır. Devlet Deneme İstasyonlarının da biyoteknolojik araştırmaları, yaklaşık 45 milyon dolara ulaşan bir fonla desteklediği tahmin edilmektedir. Avrupa ve Japonya da bu konuda büyük harcamalar yapmaktadır.

Teknoloji

Yeni bir teknoloji, genellikle, sadece birkaç hünerli kişinin icra edebileceği bir görevin ifasını gerektirmektedir. Söz konusu teknoloji, zamanla, daha az hünerli kişilerin de aynı görevi ifa edebilecekleri bir hale dönüşürülmekte ve ilgili ürünlerin üretim ve arzı çoğalmaktadır. Biyoteknolojinin de aynı yolu takip ettiği anlaşılmaktadır. 1970'li yıllarda yavaş bir şekilde geliştiği sıralarda, araştırma ve gelişmelerin gerektirdiği deneyleri sadece oldukça hünerli bir kaç kişi yerine getirebilmekteydi. A.B.D. Yüksek Mahkemesinin, patentler konusundaki müsbet kararını verdiği 1980 yılına kadar daha çok sayıda araştırmacı, bu araştırmaları yapabilmek, için gerekli hünerleri kazanabilmiştir. 1981 yılında deoxyribonucleic asidin (DAN) bazı segmentlerini imal etmek ve genlere aktarmak için programlanabilen gen makinesinin geliştirilmesiyle konu ile ilgili başvurular daha da artmıştır. Bu makinenin yaptığı işler daha önceleri yüksek hünere sahip bir kaç ilim adamının itinalı çabalarıyla ifa edilebilmekteydi. Gen makinesi bazı hünerlerin türden türe aktarılmasını zaman ve maliyet bakımından %80 oranında kolaylaştırmıştır. Çok açık olan ekonomik etkinliğine ilâveten, bu makine, firmaların genetik mühendisliğiyle ilgili işlere girişmelerini daha çabuk ve kolay bir hale getirmiştir.

Bitki genetiği ile ilgili bu araştırmaların sonuçlarından çiftçiler ne zaman yararlanabileceklerdir? Bu alana tahsis edilen paraların büyük miktarlara baliğ olduğu ve geçen sene bu alanda hızlı adımlar atıldığı hatırlanacak olursa, genetik yönden dikkati çekecek derecede değiştirilmiş ilk bitkilerin 1990 yılından önce ticarî olarak üretilebileceği anlaşılabilecektir. 1987 yılına kadar küçük değişikliklere uğratılmış bir dizi bitki piyasaya ulaştırılabilecektir. 20 yıllık bir süre içinde baklagiller dışındaki bitkilerin azot tesbit edebilmesi konusunda önemli merhalelerin katedilebileceği muhtemel görülmektedir. Önümüzdeki çeyrek veya yarım asır içinde tarımın büyük bir değişikliğe uğraması kesinlik kazanmıştır.

Kaynak: Economic Impact'in 1984/4 Sayısından alınmıştır.

Orjinal adı: Biotechnology Implications for Agriculture

KOOPERATİFÇİLİK
(Üç Aylık Kooperatifçilik İlmî İncelemeler Dergisi)
1984 YILI FİHRİSTİ

(Sayı : 63 - 66)

Hazırlayan : Gülen SARTIŞ

	<u>Sayı</u>	<u>Sayfa</u>
AKYOL, İ. Cevat:		
– Türkiye'de Kooperatifçiliğin 120. Yılı	63	41-58
ARIKAN, Doç. Dr. Rauf – DEMİRCİ, Doç. Dr. Rasih:		
– Kayseri İli Tarım İşletmelerinde Makinalaşmaya İlişkin Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme	63	15-40
BROWN, Lester R.:		
– A.B.D. Tarımının İmkânları, Sovyet Tarımının Meseleleri ve Sovyetlerin A.B.D. Tarımına Karşı Artan Bağımlılıkları (Çeviren: TÜRKÖZ, İsmail Orhan)	65	69-91
DEMİRCİ, Doç. Dr. Rasih – ARIKAN, Doç. Dr. Rauf:		
– Kayseri İli Tarım İşletmelerinde Makinalaşmaya İlişkin Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme	63	15-40
DEMİRCİ, Doç. Dr. Rasih:		
– Tarım Ürünleri Pazarlamasında Kooperatifler	65	13-35
DEMİRCİ, Doç. Dr. Rasih:		
– Kooperatifçiliğin Gelişmesi ve Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine Genel Bir Bakış	66	7-32
ERÇELİK, Orhan:		
– Türk Kooperatifçilik Hareketinde Teşkilatlanma Sorunları	65	39-47
HAZAR, Nurettin:		
– Kooperatifçilik Dergisini İncelerken	63	3-4
– While Studying Kooperatifçilik Periodical	63	5-6
HAZAR, Nurettin:		
– Kurumumuzun Yeni Yayın Organı: Cooperation In Turkey	64	3-5
– The New Publication of The Association "Cooperation In Turkey	64	6-8
HAZAR, Nurettin:		
– Tarım Kooperatiflerinin Denetimi ve Ziraat Bankası Kooperatifler Teftiş Heyeti	65	48-68
İNAN, Doç. Dr. İ. Hakkı:		
– Tarımsal Pazarlama Kooperatiflerinde Ürün Alımları ve Ürün Bedellerinin Ödeme Şekilleri	64	9-30
KAVAS, Yrd. Doç. Dr. Alican - ODABAŞI, Yrd. Doç. Dr. Yavuz:		
– Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri İçin Alternatif Büyüme Stratejileri ve Yeni Mânûl Geliştirme Politikaları	63	7-14

KIRAL, Doç. Dr. Taner:		
– Yeniden Değerlendime	64	44-57
KIVANÇ, Doç. Dr. Cemil:		
– Menfaatler Üçgeni Üzerinde Tartışma	65	36-78
KOOPERATİFÇİLİK Dergisi:		
– Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Faaliyete Geçti	63	78
– Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Genel Kurulu Toplandı	64	58-59
– XI. Türk Kooperatifçilik Kongresi	64	59
– Mithat Paşa Hakkında İlmî Toplantılar	65	3-7
– Scientific Meetins on Mithat Paşa	65	8-12
– Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Genel Kurulu	65	92
– XI. Türk Kooperatifçilik Kongresi Hazırlıkları Sürüyor	65	92
– IX. Türk Kooperatifçilik Haftası Kutlandı	65	93
– CIRIEC Toplantısına Kurumumuz da İştirak Etti	65	93
– Karınca Dergimiz 50 Yaşında	65	94
– XI. Türk Kooperatifçilik Kongresi	66	3-4
– XI. Turkish Co-operative Congress	66	5-6
– Kooperatifçilik 1984 Bibliyografyası	66	69-70
KORKMAZ, Alâaddin:		
– Serbest İktisat Politikası: 1950 ve 1980 Uygulamalarının Bir Mukayesesi	66	33-47
MÜNKER, Hans H.:		
– Kalkınmakta Olan Ülkelerde Kooperatiflerin Hukukî Meseleleri (Çeviren : ARICI, Kadir)	64	31-43
NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver:		
– Ekonomiye ve Kooperatifçiliğe Etkileri Bakımından Türk Halıcılığı	66	48-55
ODABAŞI, Yrd. Doç. Dr. Yavuz - KAVAS, Yrd. Doç. Dr. Alican:		
– Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri İçin Alternatif Büyüme Stratejileri ve Yeni Mâmul Geliştirme Politikaları	63	7-14
PİSCHKE, J.D. Von - TURTIAINEN, T.:		
– Tarımsal Kooperatiflerin Finansmanı (Çeviren: KIRAL Yrd. Doç. Dr. Taner)	63	68-77
SULLIVAN, Gene - WILSON, Gene:		
– Biyotekniğin Tarıma Etkileri (Çeviren: TÜRKÖZ, İ. Orhan)	66	56-68
TURTIAINEN, T. – PİSCHKE, J.D. Von:		
– Tarımsal Kooperatiflerin Finansmanı (Çeviren: KIRAL Yrd. Doç. Dr. Taner)	63	68-77
WILSON, Gene - SULLIVAN, Gene:		
– Biyotekniğin Tarıma Etkileri (Çeviren: TÜRKÖZ, İ. Orhan)	66	56-68
WOILIET, Claude:		
– "Nimes Okulu" (Çeviren: ÖZMEN, Şakir)	63	59-64

zamani
geçmeden
TASARRUF
ediniz!

Delta Reklamcılık

Bankamızda Tasarruf

İstikbal
Sağlar

**TÜRKİYE
HALK
BANKASI**

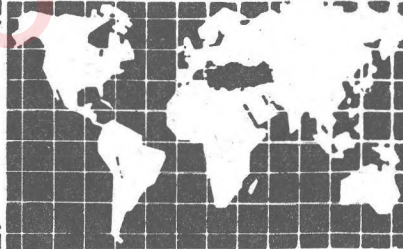
1984 İYİ BİR YIL OLACAK

ÜRETİMİMİZ İÇİN...

Türkiye Emlak Kredi Bankası yüksek üretim düzeyinin ülkenin ekonomik gelişmesindeki yaşamsal önemini ve banka kredilerinin yüksek üretimini sağlamak için ne kadar gerekli olduğunu bilen bankadır.

Ne de olsa,
özel kanunla kurulmuş bir devlet bankasıdır.

Emlak Kredi
Emlak Kredi'ye geleceklere
"1984 iyi bir yıl olacak" diyor.

**TÜRKİYE
EMLAK KREDİ
BANKASI**
"Güçlü Devlet Bankası"

Bugün arkadaşınız Aysel'in nikahı var...

Biriniz paraları
toplasın... Biriniz koşsun
İş Bankası'na... Alsın
bir "Mavi Armağan".

Sunun Aysel'e. Arkadaşça...
en iyi dileklerle.

O, beğendiği gibi değer-
lendirsin "Mavi Armağan"ını...
İster balayında... İster
döndükten sonra.

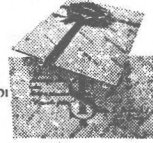
Aysel'in bugün
en mutlu günü.
Paylaşın bu mutluluğu.

"Mavi Armağan", seçkin,
saygın bir para
armağan etme
biçimidir.

İş Bankası'nda hesabı
olsun olmasın, herkes
"Mavi Armağan"dan
yararlanabilir.

Armağan edeceği parayı Mavi Armağan
olarak sunmak isteyen, bir İş Bankası'na
uğrar... Sunacağı kimsenin adını, soyadını
özel "ödeme çeki"ne yazdırır... Armağan
etmeyi düşündüğü parayı yatırır... Özel zarfı
içinde Mavi Armağan'ı alır.

Sunulan kimse, Mavi Armağan'ın ödeme
çeki'ni dilediği İş Bankası'na getirir...
Parasını gönlünce değerlendirir.

TÜRKİYE İŞ BANKASI

"Paranızın, istikbalinizin emniyeti."

KOOPERATİFÇİLİK

Founded in 1931

Kooperatifçilik is the publication of the Turkish Co-operative Association, it is published four times a year. The subscription price to the review is \$ 4 a year, air mail included, Correspondance relating to the review should be sent to «Türk Kopperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Caddesi 38/A, Ankara - Turkey.»

The Turkish Co-operative Association assumes no responsibility for the views expressed by authors whose articles appear in Kooperatifçilik.

Proprietor on behalf of
The Turkish Co-operative Association
Nurettin HAZAR

Editor - in - chief
Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ

Editorial Board
Kâzım SEÇER

Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ — İ.Ü. NASRATTINOĞLU
Bülent AKBAŞ — Alâaddin KORKMAZ

Each issue of the review will contain some articles, research notes, communications book review, announcement and news notes on Co-operatives in English or French language. But the review is mainly issued for the Turkish readers. For that reason the contents will be mainly Turkish.

Managing Board

Nurettin HAZAR	: President
Niyazi YÜKSEL	: Vice President
Kâzım SEÇER	: Treasurer
Bülent AKBAŞ	: Member
Hikmet BİÇENTÜRK	: »
Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ	: »
Dr. Şenol ERDOĞAN	: »
Mehmet GÖNEN	: »
Aydın İMAMOĞLU	: »
Ayhan İNAL	: »
İrfan Ünver NASRATTINOĞLU	: »
Akın ŞEHİRLİOĞLU	: »
Nail TAN	: »
Özdemir ÜNSAL	: »
Nedim YILMAZ	: »

BOARD OR AUDITORS

Sezai YÖRÜK	: President
Turan TEKELİ	: Member
Ömer Nafi GÜVENLİ	: »

8 büyük devlet kurumunun

- T.C. ZİRAAT BANKASI
- TARİS
İZMİR TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİĞİ
- ÇUKOBİRLİK
ÇUKUROVA TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİĞİ
- FİSKOBİRLİK
GİRESUN FINDIK TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİĞİ
- Et ve Balık Kurumu
- İstanbul Emniyet Sandığı
- Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
- Marmara Zeytin Tarım Satış
Kooperatifleri Birliği

yarattığı DEV KURULUŞ

BASAĞ SİGORTA

halkın ve devletin hizmetinde

GENEL MÜDÜRLÜK Tel. 48 42 00 (15 Hat)